

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΠΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Τόποι αθλητικής μνήμης και προσφυγική ταυτότητα στην Αθήνα:
Η Αθλητική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως και η μουσειακή αναπαράσταση
της μνήμης στο Μουσείο Ιστορίας του συλλόγου και στο Μουσείο
Προσφυγικού Ελληνισμού.*

Βάρελη Ειρήνη Σπυριδούλα

Επιβλέπων Καθηγητής: Νίκος Βαφέας

Κέρκυρα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή/της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ευχαριστίες

Αφιερώνω την εργασία αυτή στους ανθρώπους που έδωσαν νόημα και δύναμη σε αυτή τη διαδρομή: στην οικογένειά μου, για όσα μου προσέφερε όλα αυτά τα χρόνια και στον σύντροφό μου, που ήταν δίπλα μου σε κάθε δυσκολία και κάθε επιτυχία.

Ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον επιβλέποντά μου κ. Νίκο Βαφέα, για την καθοδήγηση και την διαρκή υποστήριξη του σε όλα τα στάδια της εργασίας μου!

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη σχέση μεταξύ αθλητισμού, ιστορικής μνήμης και προσφυγικής ταυτότητας εστιάζοντας στη μελέτη περίπτωσης του αθλητικού συλλόγου της ΑΕΚ. Η έρευνα εκκινεί από την ιστορική αναδρομή της ίδρυσης του σωματείου το 1924 από την αστική ελίτ της Κωνσταντινούπολης αναδεικνύοντας πώς η ΑΕΚ λειτούργησε ως φορέας μιας «άυλης πατρίδας» για τους προσφυγικούς πληθυσμούς. Στη συνέχεια, η μελέτη επικεντρώνεται στον 21ο αιώνα, αναλύοντας τη διαδικασία υλοποίησης και θεσμοθέτησης αυτής της μνήμης μέσω της ίδρυσης δύο νέων μουσειακών χώρων στο σύγχρονο γήπεδο της ομάδας στη Νέα Φιλαδέλφεια.

Το κύριο ερευνητικό βάρος της εργασίας εντοπίζεται στη μουσειολογική ανάλυση αυτών των δύο συμπληρωματικών χώρων, οι οποίοι συνυπάρχουν κάτω από την ίδια στέγη. Αφενός, εξετάζεται το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ το οποίο παρουσιάζει έναν υβριδικό χαρακτήρα, ισορροπώντας ανάμεσα στις προδιαγραφές ενός εταιρικού αθλητικού μουσείου και ενός κοινοτικού μουσείου της προσφυγικής γειτονιάς. Στο πλαίσιο αυτό, αναλύεται η χρήση σύγχρονων ψηφιακών τεχνολογιών και διαδραστικών μέσων για την αφήγηση της αθλητικής πορείας του συλλόγου ενώ παράλληλα προσεγγίζεται κριτικά η επιλογή των εκθεμάτων και οι διαδικασίες αποσιώπησης ή ανάδειξης συγκεκριμένων ιστορικών πτυχών. Αφετέρου, αναλύεται το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού το οποίο υπερβαίνει τα αθλητικά όρια και λειτουργεί ως ένας ευρύτερος πολιτισμικός φορέας. Το εν λόγω μουσείο εστιάζει στη διάσωση κειμηλίων, βιωμάτων και προφορικών μαρτυριών των ξεριζωμένων πληθυσμών από τις Χαμένες Πατρίδες επιδιώκοντας τη δημιουργία μιας έντονα συγκινησιακά φορτισμένης εμπειρίας για τον επισκέπτη.

Η μεθοδολογική προσέγγιση βασίστηκε στην επιτόπια έρευνα και τη παρατήρηση στους χώρους των δύο μουσείων. Μέσω αυτής, μελετήθηκε η χωροταξική διάταξη της έκθεσης, ο σχεδιασμός της μουσειακής διαδρομής καθώς και ο τρόπος με τον οποίο τα εκθέματα καθοδηγούν και επηρεάζουν συναισθηματικά το κοινό. Συμπερασματικά, η παρούσα εργασία αναδεικνύει πώς η σύγχρονη αθλητική εγκατάσταση μετατρέπεται σε έναν πολυδιάστατο πολιτισμικό τόπο, όπου οι μηχανισμοί του σύγχρονου ποδοσφαίρου και του μάρκετινγκ διαπλέκονται με τη Δημόσια Ιστορία, καθιστώντας τα μουσεία αυτά καίριους θεματοφύλακες της προσφυγικής μνήμης στη σύγχρονη εποχή.

Λέξεις-κλειδιά: Κοινωνική ιστορία αθλητισμού, προσφυγική ταυτότητα, Μικρασιατική Καταστροφή, Αθλητική Ένωση Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ), Νέα Φιλαδέλφεια, Συλλογική μνήμη, Δημόσια Ιστορία, Πολιτισμική κληρονομιά, Μουσείο Ιστορίας ΑΕΚ, Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Μουσειακή αναπαράσταση, Βιοματική έκθεση, Επιτόπια έρευνα.

Abstract

This master's thesis explores the dynamic intersection of sports, historical memory and refugee identity, focusing on the case study of the Athletic Union of Constantinople (AEK). Founded in 1924 by the urban elite of Constantinople. The club functioned as an "immaterial homeland" and an essential social network that transformed collective trauma into cultural capital within the Athenian urban fabric.

The primary core of this research centers on a critical museological and museographical analysis of the two newly established museums housed within the club's modern stadium in Nea Filadelfeia: the AEK History Museum and the Museum of Refugee Hellenism. Utilizing a qualitative methodological approach based on on-site fieldwork and participant observation the study examines how refugee memory and sports history are institutionalized and spatialized in the 21st century.

Specifically, the AEK History Museum is analyzed through its hybrid character, balancing between a corporate athletic museum and a community-oriented space. This section investigates its narrative layout, the deployment of immersive digital technologies , the participatory practices used to overcome archival gaps caused by the old stadium's demolition and the selective museum politics aimed at preserving a heroic club profile. Concurrently, the Museum of Refugee Hellenism is examined as a broader public history institution that transcends sports. It aggregates material culture, personal relics, and oral testimonies from various displaced Greek populations , curating an emotionally charged visitor experience centered around displacement, resilience, and integration.

Ultimately, this thesis demonstrates how the modern stadium evolves into a multidimensional cultural hub where the globalized sports industry and marketing intertwine with Public History , establishing these museums as vital custodians of collective refugee memory in the contemporary era.

Keywords: Social History of Sports, Refugee Identity, Museological Analysis, AEK History Museum, Museum of Refugee Hellenism, Public History, Sites of Memory

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract	5
Εισαγωγή	8
1.Ο Αθλητισμός στην Ελλάδα ως Προϊόν της Νεωτερικότητας	14
1.1 Η εμφάνιση του σύγχρονου αθλητισμού στην Ευρώπη και στην Ελλάδα μέσα απο την ιστοριογραφία	15
1.2 Ο Αθλητισμός ως Μηχανισμός Εκσυγχρονισμού και Κοινωνικού Ελέγχου	17
1.3 Η Μετάβαση στη Λαϊκότητα και η Αστική Κοινωνικοποίηση	18
1.4 Αθλητικά Σωματεία: Χώροι Ταυτότητας, Κοινωνικής Δικτύωσης και Προσφυγικής Μνήμης	18
1.5 Φίλαθλη Κουλτούρα και οι Κοινωνικοπολιτικές της Διαστάσεις	20
1.6 Συμπεράσματα	22
2. Από Την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα: Προσφυγιά και Ίδρυση της ΑΕΚ	23
2.1 Το Πολιτικό Υπόβαθρο.....	23
2.2 Η ίδρυση της ΑΕΚ.....	25
2.3 Η σημειολογία των συμβόλων	26
2.4 Ηγεσία και πολιτική διαπραγμάτευση: Η περίπτωση τουΚωνσταντίνου Σπανούδη.....	27
2.5 Μνήμη και αντίσταση στην αφομοίωση.....	29
2.6 Η ΑΕΚ απέναντι στον γηγενή πληθυσμό	29
2.7 Συμπέρασμα.....	30
3.Μετασχηματισμοί της προσφυγικής μνήμης: Από το «τότε» στο «τώρα»	31
3.1 Η εξέλιξη του προσφυγικού τραύματος.....	31
3.2 Η μνήμη στον χώρο	33
3.3 Η οικονομία του αθλητισμού και ο μετασχηματισμός της προσφυγικής ταυτότητας στη σύγχρονη αθλητική βιομηχανία	35
4. Το Μουσείο της ΑΕΚ: αφήγηση και διαχείριση της μνήμης	37
4.1 Η Μουσειολογική Μετάβαση	38
4.2Ανάλυση της Εκθεσιακής Αφήγησης	39
4.3 Η Σιωπή των Εκθεμάτων: Επιλεκτική Μνήμη και οι Αποσιωπημένες Κρίσεις.....	43
4.4 Πολιτική και Αστικός Μετασχηματισμός.....	44

4.5 Η Διαχείριση του Μουσειακού Κενού: Καταστροφή του 2003 και η Συλλογική Ανασύσταση της Μνήμης.....	45
4.6 Η Έννοια του «Ζωντανού Μουσείου» και η Διαρκής Εξέλιξη της Αφήγησης.....	47
4.7 Συμπεράσματα	47
5. Το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού	49
5.1 Μουσειογραφική αποτύπωση και περιγραφή των ενότητων του μουσείου	50
5.2 Η Μουσειολογική Διαχείριση του Συναισθήματος	55
5.3 Ψηφιακή Τεκμηρίωση.....	56
5.4 Η Πολιτισμική Δωρεά.....	57
5.5 Συμπεράσματα	58
Γενικά Συμπεράσματα.....	59
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	61
Ελληνική Βιβλιογραφία.....	62

Εισαγωγή

Η παρούσα πτυχιακή εργασία εντάσσεται στο πεδίο της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας προσεγγίζοντας τον αθλητισμό όχι ως μια απλή δραστηριότητα ή ένα στενό σύνολο αγωνιστικών αποτελεσμάτων αλλά ως ένα κατεξοχήν νεωτερικό κοινωνικό φαινόμενο. Για πολλά χρόνια στην ελληνική ιστοριογραφία, ο αθλητισμός αντιμετωπιζόταν περιορισμένος σε οπαδικές αφηγήσεις ή στην προσπάθεια ανάδειξης μιας γραμμικής εθνικής συνέχειας. Ωστόσο, η σύγχρονη έρευνα αποδεικνύει ότι ο αθλητισμός αποτελεί ένα δυναμικό κοινωνικό εργαστήριο. Μέσα σε αυτό διαμορφώνονται συλλογικές ταυτότητες, παράγονται κοινωνικές σχέσεις και εκφράζονται πολιτικές σκοπιμότητες, αναδεικνύοντας τις ευρύτερες διαδικασίες της αστικοποίησης, της εκβιομηχάνισης και της συγκρότησης του έθνους-κράτους στην Ελλάδα. Το γενικότερο, λοιπόν, θέμα της έρευνας μου αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο αθλητισμός συνδιαλέγεται με την ιστορική μνήμη και τη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας πληθυσμιακών ομάδων που βίωσαν τον ξεριζωμό και τη βίαιη μετακίνηση.

Αυτή η θεωρητική αφετηρία εξειδικεύεται και αποτυπώνεται ανάγλυφα στον τίτλο της εργασίας μου: *«Τόποι αθλητικής μνήμης και προσφυγική ταυτότητα στην Αθήνα: Η Αθλητική Ένωση Κωνσταντινουπόλεως και η μουσειακή αναπαράσταση της μνήμης στο Μουσείο Ιστορίας του συλλόγου και στο Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού»*. Το πρώτο σκέλος του τίτλου, μας μεταφέρει στο ιστορικό πλαίσιο της Αθήνας όπου η μαζική εγκατάσταση των προσφύγων δημιούργησε μια έντονη κρίση ενσωμάτωσης. Μέσα σε ένα ξένο περιβάλλον, οι προσφυγικοί πληθυσμοί είχαν την ανάγκη να επιβιώσουν αλλά και να διασώσουν την ιστορική τους ταυτότητα. Τα αθλητικά σωματεία που ιδρύθηκαν τότε λειτούργησαν ως ισχυρά κοινωνικά δίκτυα και πραγματικοί τόποι μνήμης. Ο αθλητισμός έγινε μια κοινή γλώσσα επικοινωνίας που επέτρεψε σε αυτές τις περιθωριοποιημένες ομάδες να μετατρέψουν το συλλογικό τραύμα της απώλειας σε συμβολικό κεφάλαιο και να διεκδικήσουν τη δημόσια παρουσία τους στον αστικό ιστό.

Στη συνέχεια, ο τίτλος επικεντρώνεται στην περίπτωση της Αθλητικής Ενώσεως Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ), η οποία ιδρύθηκε το 1924 και αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του φαινομένου. Η ΑΕΚ αποτέλεσε ένα συνειδητό εγχείρημα της πολιτικής αστικής ελίτ με σκοπό τη διάσωση και μεταλαμπάδευση της πνευματικής και πολιτισμικής κληρονομιάς της Κωνσταντινούπολης στην Αθήνα. Η υιοθέτηση των βυζαντινών χρωμάτων και του Δικέφαλου Αετού λειτούργησε ως ένας πανίσχυρος πολιτισμικός κώδικας, καθιστώντας τον σύλλογο μια «άυλη πατρίδα» που επέτρεπε τη διατήρηση της ιδιαίτερης προσφυγικής ταυτότητας απέναντι στην κρατική πίεση για αφομοίωση.

Το τελικό σκέλος του τίτλου συνδέει αυτή την ιστορική διαδρομή με το σήμερα εξετάζοντας τη «μουσειακή αναπαράσταση της μνήμης στο Μουσείο Ιστορίας του συλλόγου και στο Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού». Εδώ το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στον 21ο αιώνα και στον τρόπο με τον οποίο η προσφυγική και αθλητική μνήμη θεσμοποιείται στο σύγχρονο γήπεδο της ομάδας στη Νέα Φιλαδέλφεια. Η συνύπαρξη αυτών των δύο διακριτών εκθεσιακών χώρων κάτω από την ίδια στέγη αποτελεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον φαινόμενο,

καθώς δημιουργεί έναν ισχυρό διάυλο επικοινωνίας ανάμεσα στην αθλητική ιστορία και τη δημόσια ιστορία του ελληνισμού. Από τη μία πλευρά το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ αναλαμβάνει να στεγάσει την αθλητική διαδρομή του συλλόγου και, από την άλλη πλευρά, το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού λειτουργεί ως ένας ευρύτερος φορέας πολιτισμικής μνήμης που ξεπερνά τα στενά αθλητικά όρια και επικεντρώνεται στη διάσωση της ιστορίας, των κειμηλίων και των βιωμάτων των ξεριζωμένων πληθυσμών.

Η επιστημονική θεμελίωση της παρούσας έρευνας βασίζεται σε ένα ευρύ φάσμα βιβλιογραφικών πηγών οι οποίες μέχρι σήμερα έχουν προσεγγίσει το θέμα μέσα από τρεις διακριτούς αλλά συμπληρωματικούς άξονες: την κοινωνική ιστορία του αθλητισμού, την ιστοριογραφία του προσφυγικού ζητήματος και τη σύγχρονη μουσειολογική θεωρία. Όσον αφορά τον πρώτο άξονα, η υπάρχουσα βιβλιογραφία έχει αναλύσει εκτενώς τη μετάβαση του αθλητικού φαινομένου στην Ελλάδα από την παραδοσιακή του μορφή στη νεωτερικότητα, αναδεικνύοντας πώς τα αθλητικά και γυμναστικά σωματεία αποτέλεσαν βασικούς φορείς αστικής κοινωνικότητας.

Σχετικά με τον δεύτερο άξονα, η ιστορική έρευνα γύρω από τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 και το προσφυγικό ζήτημα είναι εξαιρετικά πλούσια και πολυεπίπεδη. Οι υπάρχουσες μελέτες καλύπτουν τόσο τις δημογραφικές και χωρικές παραμέτρους της βίαιης μετακίνησης και της αστικής αποκατάστασης των προσφύγων σε συνοικισμούς όπως αυτός της Νέας Φιλαδέλφειας, όσο και τις πολιτισμικές προεκτάσεις της προσφυγικής μνήμης. Στο πλαίσιο αυτό έχει αναδειχθεί ο ρόλος της ΑΕΚ ως μηχανισμός διατήρησης της αστικής και κοσμοπολίτικης ταυτότητας των Χαμένων Πατρίδων, καθώς και η πολιτική και κοινωνική συμπεριφορά των προσφυγικών πληθυσμών μέσα στον ελλαδικό κοινωνικό ιστό.

Τέλος, ο τρίτος άξονας της βιβλιογραφίας επικεντρώνεται στη μουσειολογία εξετάζοντας τον μετασχηματισμό των σύγχρονων μουσείων στη ψηφιακή εποχή. Η θεωρία εστιάζει στη σημασία του συμμετοχικού μουσείου, στη χρήση των νέων τεχνολογιών για τη μουσειακή μάθηση, στον ρόλο των αντικειμένων και των κειμηλίων ως φορέων ταυτότητας, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο οι εκθεσιακές πρακτικές διαχειρίζονται τη σιωπή ή την επιλεκτική μνήμη.

Το ερευνητικό κενό που επιχειρεί να καλύψει η παρούσα εργασία εντοπίζεται στο γεγονός ότι δεν έχει αποτυπωθεί επιστημονικά η σύγχρονη μουσειακή αναπαράσταση της προσφυγικής ταυτότητας στους δύο συγκεκριμένους νεοσύστατους μουσειακούς χώρους. Δηλαδή, στο Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ και το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού στη Νέα Φιλαδέλφεια. Η πρωτοτυπία της δικής μου εργασίας έρχεται να καλύψει αυτό το κενό καθώς εξετάζεται πώς η αθλητική ιστορία και το συλλογικό προσφυγικό τραύμα θεσμοποιούνται, συστεγάζονται και μετατρέπονται σε ένα σύγχρονο, βιωματικό εκθεσιακό προϊόν στον 21ο αιώνα, προσφέροντας μια νέα ολοκληρωμένη οπτική στο πεδίο της Δημόσιας Ιστορίας.

Για την πραγμάτωση των στόχων της παρούσας εργασίας και την επιστημονική κάλυψη του ερευνητικού αυτού αντικειμένου κρίθηκε απαραίτητη η υιοθέτηση μιας συνδυαστικής μεθοδολογικής προσέγγισης, η οποία αντλεί εργαλεία τόσο από το πεδίο της σύγχρονης μουσειολογίας όσο και από αυτό της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας. Κεντρικό άξονα της μελέτης αποτέλεσε η επιτόπια έρευνα στους φυσικούς χώρους των δύο εκθεσιακών οργανισμών στη Νέα Φιλαδέλφεια. Η φυσική παρουσία μου στους χώρους αυτούς επέτρεψε την άμεση επαφή με το υλικό σώμα των εκθέσεων, την παρατήρηση της χωροταξικής διάταξης των κειμηλίων και την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο σχεδιασμός καθοδηγεί το βλέμμα και την κίνηση του επισκέπτη διαμορφώνοντας μια συγκεκριμένη εμπειρία πρόσληψης της ιστορίας.

Η επιτόπια αυτή καταγραφή πλαισιώθηκε από στοιχεία εθνογραφικής προσέγγισης και συμμετοχικής παρατήρησης. Η εθνογραφική ματιά εστίασε όχι μόνο στα ίδια τα εκθέματα, αλλά και στην αλληλεπίδραση των επισκεπτών με το περιβάλλον των μουσείων. Εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο το κοινό που συχνά αποτελείται από οπαδούς του συλλόγου ή ανθρώπους με προσφυγική καταγωγή βιώνει τον χώρο, πώς αντιδρά συναισθηματικά μπροστά στα κειμήλια και πώς η μουσειακή επίσκεψη μετατρέπεται για αυτούς σε μια τελεουργία. Με αυτόν τον τρόπο, το μουσείο παύει να αντιμετωπίζεται ως ένας στατικός χώρος φύλαξης αντικειμένων και προσεγγίζεται ως ένας ζωντανός κοινωνικός τόπος όπου η μνήμη παράγεται ενεργά στο παρόν.

Τέλος, η μελέτη επεκτάθηκε στην ανάλυση του οπτικοακουστικού υλικού και των ψηφιακών αναπαραστάσεων που αξιοποιούνται στο πλαίσιο των εκθέσεων. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην εξέταση προβολών οπτικοακουστικών έργων και ταινιών που ενσωματώνουν προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων της πρώτης προσφυγικής γενιάς οι οποίοι σήμερα δεν βρίσκονται πλέον στη ζωή. Η μελέτη αυτών των ιστορικών καταγραφών και των ψηφιακών μέσων αναπαράστασης βοήθησε στο να κατανοηθεί πώς τα δύο μουσεία διασώζουν την άυλη πολιτισμική κληρονομιά και πώς μετατρέπουν τις ζωντανές αναμνήσεις και τα βιώματα των ιστορικών υποκειμένων σε επίσημη μουσειακή αφήγηση. Τα δεδομένα αυτά διασταυρώθηκαν και αξιολογήθηκαν μέσω της συστηματικής ανάλυσης του εκθεσιακού περιεχομένου, προσφέροντας μια σφαιρική και ειλικρινή εικόνα για τη λειτουργία και τον ρόλο των δύο μουσείων.

Η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε πέντε κύριες θεματικές ενότητες. Στόχος αυτής της δομής είναι να καθοδηγήσει τον αναγνώστη βήμα προς βήμα από το γενικό θεωρητικό πλαίσιο στην εξειδικευμένη μελέτη περίπτωσης. Συγκεκριμένα, η έρευνα θα ξεκινήσει από την ανάλυση του αθλητικού φαινομένου στην Ελλάδα ως ενός σύνθετου προϊόντος της νεωτερικότητας. Μέσα από αυτή την ιστοριογραφική και κοινωνική διαδρομή, η περίπτωση

της Αθλητικής Ενώσεως Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ) θα προσεγγιστεί και θα αναλυθεί ως το κατεξοχήν θεσμικό όργανο της κοσμοπολίτικης προσφυγικής ελίτ. Η ανάλυσή μας θα επεκταθεί μέχρι τον 21ο αιώνα, επιχειρώντας να χαρτογραφήσει τους σύγχρονους μετασχηματισμούς της προσφυγικής μνήμης και την υλική και μουσειακή της αποτύπωση στο σύγχρονο γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας.

Στην πρώτη ενότητα της μελέτης θα επιχειρήσουμε να θέσουμε τις θεωρητικές και ιστοριογραφικές βάσεις της μελέτης μας. Θα εξετάσουμε διεξοδικά την εισαγωγή και την εξέλιξη του αθλητικού φαινομένου στον ελλαδικό χώρο, προσεγγίζοντάς το ως ένα αυθεντικό προϊόν της νεωτερικότητας, της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης, το οποίο αναδύεται στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, θα αναδείξουμε τη σημαντική στροφή που σημειώθηκε στην ελληνική αθλητική ιστοριογραφία από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα όταν η έρευνα αποδεσμεύτηκε από τη στείρα, εμπειρική καταγραφή αθλητικών γεγονότων και τις οπαδικές αφηγήσεις για να στραφεί προς τις μεθοδολογικές αρχές της κοινωνικής ιστορίας και των πολιτισμικών σπουδών. Στο πλαίσιο αυτό, θα αναλύσουμε πώς το κράτος, οι αστικές ελίτ και ο εκπαιδευτικός μηχανισμός χρησιμοποίησαν τη φυσική αγωγή και τη γυμναστική ως εργαλεία κοινωνικού ελέγχου, εθνικής διαπαιδαγώγησης και πειθάρχησης του σώματος των «πολιτών-στρατιωτών». Τέλος, θα διερευνήσουμε τη μετάβαση από τα παραδοσιακά αγροτικά παιχνίδια στα ορθολογικά οργανωμένα σπορ βρετανικού τύπου, εστιάζοντας στο πώς το ποδόσφαιρο μετατράπηκε σταδιακά από ένα προνομιακό χόμπι της κοσμοπολίτικης αστικής τάξης σε κυρίαρχο στοιχείο της λαϊκής κουλτούρας και του μαζικού θεάματος κατά την κρίσιμη περίοδο του Μεσοπολέμου.

Στη δεύτερη ενότητα, η έρευνά μας θα εστιάσει στο δραματικό ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της βίαιης μετακίνησης και εγκατάστασης των μικρασιατικών πληθυσμών στην ελλαδική πρωτεύουσα. Θα αναλύσουμε την ιδιαίτερη συγκρότηση της κωνσταντινουπολίτικης προσφυγικής ελίτ και τη στενή της σύνδεση με το κίνημα του βενιζελισμού και το όραμα του αστικού εκσυγχρονισμού.

Μέσα από αυτή την οπτική, θα καταδείξουμε ότι η ίδρυση της Αθλητικής Ενώσεως Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ) το 1924 δεν ήταν ένα τυχαίο αθλητικό γεγονός, αλλά μια συνειδητή, βαθύτατα πολιτική πράξη συλλογικής ανασύνταξης, κοινωνικής δικτύωσης και συμβολικής επανάκτησης της «χαμένης πατρίδας» που μόλις είχαν χάσει οι πρόσφυγες.

Θα προχωρήσουμε τέλος σε μια σημειολογική αποδόμηση των ιδρυτικών συμβόλων του συλλόγου, όπως ο βυζαντινός Δικέφαλος Αετός και η επιλογή του κίτρινου και μαύρου χρώματος, εξηγώντας πώς αυτά λειτούργησαν ως φορείς ιστορικής συνέχειας. Παράλληλα, θα φωτίσουμε τον ρόλο εμβληματικών ηγετικών προσωπικοτήτων της εποχής, όπως ο Κωνσταντίνος Σπανούδης, και θα αναλύσουμε πώς το σωματείο χρησιμοποιήθηκε από την προσφυγική κοινότητα ως όχημα πολιτισμικής αντίστασης απέναντι στις πιέσεις για κρατική αφομοίωση.

Η τρίτη ενότητα θα μετατοπίσει το ερευνητικό ενδιαφέρον στη δυναμική εξέλιξη και τη μνημονική πορεία της προσφυγικής ταυτότητας μέσα στον χρόνο, παρακολουθώντας τη

διαδρομή της από τον Μεσοπόλεμο έως τις μέρες μας. Δηλαδή, θα εξετάσουμε πώς το τραυματικό βίωμα της πρώτης γενιάς των προσφύγων μετατράπηκε σταδιακά μέσα από τη μεταβίβαση σε μια συμβολική πολιτισμική κληρονομιά για τις νεότερες γενιές φιλάθλων και μελών της κοινότητας.

Επιπλέον, θα διερευνήσουμε μια κεντρική αντίφαση της σύγχρονης εποχής, το πώς καλείται ένας σύλλογος με τόσο βαριά ιστορική και προσφυγική ταυτότητα να ισορροπήσει ανάμεσα στη διατήρηση των ιδεολογικών του καταβολών και τις αμείλικτες απαιτήσεις της σύγχρονης, παγκοσμιοποιημένης αθλητικής βιομηχανίας και του αθλητικού μάρκετινγκ. Θα δείξουμε πώς η ιστορική μνήμη και η προσφυγική εντοπιότητα επαναπροσδιορίζονται και μετατρέπονται σε ένα ισχυρό brand name, το οποίο όμως εξακολουθεί να προσφέρει στους σύγχρονους οπαδούς ένα βαθύ αίσθημα κοινωνικού περιβάλλοντος συλλογικής ασφάλειας.

Η τέταρτη ενότητα αποτελεί τον βασικό πρωτογενή ερευνητικό πυρήνα και το κεντρικό σημείο αναφοράς ολόκληρης της εργασίας μας. Εδώ, θα επικεντρωθούμε στην έννοια της χωρικής εγγραφής της μνήμης στον ιστορικό ιστό της Νέας Φιλαδέλφειας. Θα ξεκινήσουμε από την ιστορική αναδρομή της δημιουργίας του πρώτου γηπέδου, το οποίο χτίστηκε κυριολεκτικά με την προσωπική, εθελοντική εργασία και τον μόχθο των Μικρασιατών προσφύγων, και θα φτάσουμε μέχρι την πρόσφατη ανέγερση του σύγχρονου σταδίου της ΑΕΚ.

Στη συνέχεια, θα πραγματοποιήσουμε μια εις βάθος, κριτική μουσειολογική και μουσειογραφική ανάλυση του Μουσείου Ιστορίας της ΑΕΚ. Θα εξετάσουμε τον ιδιαίτερο, υβριδικό του χαρακτήρα καθώς αυτό φαίνεται να ισορροπεί ανάμεσα σε ένα «εταιρικό μουσείο» (corporate museum) μιας αθλητικής εταιρείας και σε ένα «κοινοτικό μουσείο» (community museum) που ανήκει στην ευρύτερη προσφυγική κοινότητα.

Θα αναλύσουμε την αρχιτεκτονική της εκθεσιακής του αφήγησης, τον τρόπο επιλογής και έκθεσης των κειμηλίων και τη χρήση σύγχρονων ψηφιακών τεχνολογιών εμπύθισης και διαδραστικών μέσων. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στο πώς το μουσείο διαχειρίστηκε το επώδυνο μουσειακό κενό και την απώλεια τεκμηρίων που προκάλεσε η κατεδάφιση του παλαιού σταδίου του συλλόγου το 2003, επιστρατεύοντας πρακτικές συλλογικής προσφοράς αντικειμένων από τους ίδιους τους φιλάθλους.

Τέλος, δεν θα παραλείψουμε να υιοθετήσουμε μια κριτική ματιά στη μουσειακή πολιτική του συλλόγου εξετάζοντας τις διαδικασίες επιλεκτικής μνήμης και σκόπιμης αποσιώπησης ή εξιδανίκευσης σκοτεινών ιστορικών κρίσεων (όπως ο αγωνιστικός υποβιβασμός του 2013), που απώτερο σκοπό έχουν τη διατήρηση και αναπαραγωγή μιας αδιάσπαστης και νικηφόρας αφήγησης για το προφίλ του συλλόγου.

Στην πέμπτη και τελευταία ενότητα της εργασίας μας, θα διευρύνουμε το οπτικό μας πεδίο πέρα από τα στενά αθλητικά όρια στρέφοντας την προσοχή μας στο Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού, το οποίο στεγάζεται στον ίδιο κτιριακό ιστό του νέου σταδίου στη Νέα Φιλαδέλφεια. Θα αναλύσουμε και θα δείξουμε πώς το συγκεκριμένο μουσείο λειτουργεί ως ένας ενοποιητικός και καθολικός φορέας της γεωγραφικής και πολιτισμικής μνήμης των διαφορετικών προσφυγικών ομάδων που κατέκλυσαν την Ελλάδα (από την Ιωνία και τον

Πόντο, έως την Καππαδοκία, την Ανατολική Θράκη και την Κωνσταντινούπολη). Θα εξετάσουμε τις μουσειακές αναπαραστάσεις του παρελθόντος που υιοθετεί το εν λόγω ίδρυμα αναλύοντας τον τρόπο με τον οποίο συνθέτει μια συγκινησιακά φορτισμένη αφήγηση γύρω από τη ζωή των προσφύγων πριν την Καταστροφή. Ακόμα, έμφαση θα δοθεί στο τραύμα της απώλειας και στον ξεριζωμό των πληθυσμιακών αυτών ομάδων, ενώ, τέλος, θα περάσουμε στην παρουσίαση της επιβίωσης, της ενσωμάτωσης και της πολιτισμικής αναγέννησης στην νέα πατρίδα. Μέσα από αυτό το πρίσμα θα αναδείξουμε τη συμβολή του μουσείου στο πεδίο της Δημόσιας Ιστορίας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ο χώρος του γηπέδου μετατρέπεται πλέον σε ένα πολυδιάστατο πολιτισμικό τόπο όπου η αθλητική ταυτότητα συναντά την ευρύτερη εθνική και συλλογική μνήμη του προσφυγικού ελληνισμού.

Η εργασία μας πρόκειται να ολοκληρωθεί με την παράθεση των τελικών συμπερασμάτων. Στο τμήμα αυτό, θα επιχειρήσουμε να ανακεφαλαιώσουμε και να συνθέσουμε τα βασικά ευρήματα της έρευνας, εξάγοντας γενικότερα συμπεράσματα για τη λειτουργία του αθλητισμού, των συλλογικών συμβόλων και των σύγχρονων μουσειακών δομών της ΑΕΚ ως μέσων διατήρησης της ιστορικής μνήμης στον απαιτητικό 21ο αιώνα.

1.Ο Αθλητισμός στην Ελλάδα ως Προϊόν της Νεωτερικότητας

Η μελέτη του αθλητικού φαινομένου στην Ελλάδα αποτελούσε για δεκαετίες ένα παραμελημένο πεδίο της επίσημης ιστοριογραφίας, συχνά εγκλωβισμένο ανάμεσα στην οπαδική αφήγηση και την εξύμνηση μιας υποτιθέμενης αδιάσπαστης συνέχειας της σωματικής άσκησης από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, και με ορόσημο το 2004, η έρευνα μετατοπίστηκε (Κουλούρη, 2015, σ. 94-95). Υπό την επίδραση της γαλλικής σχολής των Annales και της κοινωνικής ιστορίας, ο αθλητισμός έπαψε να αντιμετωπίζεται ως μια περιθωριακή δραστηριότητα αναψυχής και αναδείχθηκε σε ένα κεντρικό "εργαστήριο" παραγωγής κοινωνικών σχέσεων, πολιτικών σκοπιμοτήτων και οικονομικών αντιπαραθέσεων.

Στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας ο αθλητισμός προσεγγίζεται ως ένα κατεξοχήν νεωτερικό προϊόν. Δεν εξετάζουμε την εξέλιξη των αθλημάτων ως μια γραμμική πορεία επιδόσεων αλλά ως μια διαδικασία άρρηκτα συνδεδεμένη με την άνοδο του καπιταλισμού, την εκβιομηχάνιση και τη συγκρότηση του έθνους-κράτους (Γάσιας, 2015, σσ. 329). Ο αθλητισμός στη σύγχρονη μορφή του αποτελεί μια βρετανική εφεύρεση του 19ου αιώνα, η οποία εισήχθη στην Ελλάδα όχι απλώς ως παιχνίδι αλλά ως μηχανισμός πειθάρχησης του σώματος και διαμόρφωσης πειθαρχημένων "πολιτών-στρατιωτών" (Brohm, 2004, σ. 43).

Η ανάλυσή μας θα εστιάσει στο πώς ο αθλητισμός λειτούργησε αρχικά ως προνόμιο της κοινωνικής ελίτ για να μετατραπεί σταδιακά, ειδικά κατά τον Μεσοπόλεμο, στον «βασιλιά» της λαϊκής κουλτούρας (Γάσιας, 2015, σσ. 323). Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη μετάβαση από την αγροτική κοινωνία στην αστική, όπου η ανάγκη για οργάνωση του ελεύθερου χρόνου οδήγησε σε μια έκρηξη ίδρυσης αθλητικών σωματείων. Τα σωματεία αυτά δεν υπήρξαν ποτέ ουδέτεροι χώροι άθλησης. Λειτούργησαν ως μικρογραφίες της κοινωνίας, ως δημόσιοι χώροι ανδρικής κοινωνικότητας και κυρίως ως φορείς συλλογικής ταυτότητας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της νεωτερικότητας και του αστικού εκσυγχρονισμού η περίπτωση της Αθλητικής Ενώσεως Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ) αναδεικνύεται ως το χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα του πώς η προσφυγική μνήμη ενσωματώθηκε στον αθλητικό ιστό μετατρέποντας το εν λόγω σωματείο σε ένα ζωντανό δίκτυο κοινωνικής συνοχής και διατήρησης της ιστορικής ταυτότητας των Μικρασιατών.

1.1 Η εμφάνιση του σύγχρονου αθλητισμού στην Ευρώπη και στην Ελλάδα μέσα από την ιστοριογραφία

Η μελέτη του αθλητισμού ως ιστορικού φαινομένου στην Ελλάδα παρουσιάζει μια σημαντική χρονική υστέρηση, καθώς η επιστημονική προσέγγιση του αντικειμένου ξεκίνησε ουσιαστικά μετά τη δεκαετία του 1980. Όπως επισημαίνει η Χριστίνα Κουλούρη (Κουλούρη, 2015, σ. 58-59), η αθλητική ιστοριογραφία στην Ελλάδα παρέμενε για δεκαετίες εγκλωβισμένη σε μια οπαδική λογική ή σε μια στείρα καταγραφή αθλητικών γεγονότων, στερούμενη κοινωνιολογικού βάθους. Η κυρίαρχη αντίληψη μέχρι τότε αντιμετώπιζε τον αθλητισμό ως ένα πεδίο εθνικής συνέχειας επιχειρώντας να συνδέσει άκριτα τους σύγχρονους αγώνες με την αρχαιότητα, αγνοώντας τις τεράστιες διαφοροποιήσεις που επέφερε η νεωτερικότητα (Ηραντος, 1990, σσ. 28). Η στροφή προς την κοινωνική ιστορία επέτρεψε την ανάλυση του αθλητισμού όχι ως απλού παιχνιδιού αλλά ως μηχανισμού που αντανakλά τις οικονομικές και πολιτικές δομές της κοινωνίας.

Η μετάβαση από τα παραδοσιακά παιχνίδια στον σύγχρονο αθλητισμό σηματοδοτεί το πέρασμα σε μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης. Τα παραδοσιακά παιχνίδια της αγροτικής κοινωνίας χαρακτηρίζονταν από την απουσία γραπτών κανόνων, τη σύνδεσή τους με τοπικές θρησκευτικές γιορτές και την έλλειψη αυστηρής οριοθέτησης του χρόνου και του χώρου. Αντίθετα, ο νεωτερικός αθλητισμός εισάγει την τυποποίηση, τη θεσμοποίηση μέσω ομοσπονδιών και την ορθολογική οργάνωση. Η ανάγκη για πολίτες-στρατιώτες και η πειθάρχηση της ελίτ στα βρετανικά κολέγια αποτέλεσαν το αρχικό έναυσμα για τη διαμόρφωση αυτού που ονομάζουμε «σπορ», με στόχο την καλλιέργεια της πειθαρχίας και του αυτοελέγχου.

Στην ελληνική περίπτωση η εισαγωγή αυτού του μοντέλου συμβάδιζε με το σχέδιο του αστικού εκσυγχρονισμού. Η μετάβαση από την αγροτική κοινωνία στην αστική κατά τον ύστερο 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ού, επέβαλε νέες μορφές κοινωνικοποίησης. Ο αθλητικός σύλλογος αναδείχθηκε σε ένα κεντρικό κύτταρο αυτής της διαδικασίας (Κουλούρη, 2015, σ. 74-77). Ο κοινωνικός ρόλος του αθλητισμού και ειδικότερα του ποδοσφαίρου υπήρξε καταλυτικός για την κοινωνική ενσωμάτωση και την ομογενοποίηση των κατοίκων των πόλεων. Ο αθλητισμός δεν εξελίχθηκε τυχαία αλλά υπηρέτησε την κυριαρχία των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία αρχικά χρησιμοποίησαν τα σωματεία για να μεταλαμπαδεύσουν τις αξίες τους στην υπόλοιπη κοινωνία. Η «αφρόκρεμα» της Αθήνας ήταν εκείνη που ίδρυσε τους πρώτους συλλόγους, θέτοντας τα θεμέλια μιας

ιεραρχημένης και ελεγχόμενης δραστηριότητας του ελεύθερου χρόνου που σταδιακά επεκτάθηκε στα λαϊκά στρώματα.

Η ιστοριογραφική έρευνα, ιδιαίτερα μετά το 1982, άρχισε να αναζητά τα ίχνη αυτής της εξέλιξης σε νέες πηγές, πέρα από τις γραπτές αφηγήσεις (Κουλούρη, 2015, σ. 74-77). Τα αρχεία των πρωτοδικείων, τα καταστατικά ίδρυσης των σωματείων και τα επίσημα έγγραφα των ομοσπονδιών αποτελούν πλέον τα βασικά τεκμήρια για την κατανόηση του αθλητικού φαινομένου. Η χρήση της προφορικής ιστορίας παραμένει περιορισμένη, ωστόσο η ανάλυση των καταστατικών αποκαλύπτει πώς τα σωματεία λειτούργησαν ως δημόσιοι χώροι ανδρικής κοινωνικότητας και φορείς συλλογικής ταυτότητας. Η θεσμοποίηση του ποδοσφαίρου, τέλος, κορυφώθηκε το 1927 με την αναγνώριση της ΕΠΟ που αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της νεωτερικής στροφής (Γάσιας, 2015, σσ. 337).

Επιπλέον, η σχέση του αθλητισμού με το κράτος υπήρξε πάντοτε οργανική. Από τη χρήση του αθλητισμού για την ενίσχυση του εθνικού φρονήματος και της πειθαρχίας κατά τον 19ο αιώνα μέχρι την επαγγελματικοποίησή του, το 1979, ο αθλητισμός αποτέλεσε πεδίο κρατικής προπαγάνδας και κοινωνικού ελέγχου. Η μετακίνηση των αγροτικών πληθυσμών στις πόλεις και η ανάγκη για οργάνωση του ελεύθερου χρόνου μετά την εργασία με ωράρια, οδήγησαν στην έκρηξη των σωματείων κατά τον Μεσοπόλεμο, από 200 προπολεμικά σε 663 ποδοσφαιρικά σωματεία (Γάσιας, 2015, σσ. 324-325). Σε αυτό το πλαίσιο, τα σωματεία δεν ήταν απλώς αθλητικοί χώροι, αλλά δίκτυα ανθρώπων με κοινή προέλευση και κινητικότητα που αναζητούσαν τρόπους έκφρασης της ταυτότητάς τους μέσα στο νέο αστικό περιβάλλον.

Συνεπώς, η μελέτη του αθλητισμού ως προϊόντος της νεωτερικότητας μας επιτρέπει να δούμε πώς οι συλλογικές ταυτότητες όπως η προσφυγική βρήκαν πρόσφορο έδαφος για να διατηρηθούν και να εξελιχθούν (Κουλούρη, 2015, σ. 107-109). Η ΑΕΚ, ως προϊόν αυτής της περιόδου εντάσσεται πλήρως στη διαδικασία όπου το σωματείο μετατρέπεται σε φορέα μνήμης και κοινωνικής συνοχής, λειτουργώντας ως μια μικρογραφία της κοινωνίας που το γέννησε.

1.2 Ο Αθλητισμός ως Μηχανισμός Εκσυγχρονισμού και Κοινωνικού Ελέγχου

Η εμφάνιση των γυμναστικών συλλόγων και η θεσμοθέτηση της φυσικής αγωγής στα ελληνικά σχολεία κατά τον 19^ο αιώνα θεωρήθηκαν από την τότε πολιτική και πνευματική ηγεσία ως αδιάψευστα σημάδια προόδου και συγχρονισμού με τα δυτικά πρότυπα. Όπως επισημαίνει η Χριστίνα Κουλούρη (Κουλούρη, 2015, σ. 75-76), ο αθλητισμός λειτούργησε ως ένα πεδίο «αστικής επικοινωνίας», όπου το κράτος επιδίωκε να μεταφέρει τις αξίες της νεωτερικότητας στον πληθυσμό. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή δεν ήταν ούτε ουδέτερη ούτε αποκλειστικά «θετική», καθώς συνδέθηκε άρρηκτα με τον κρατικό έλεγχο, την εθνοκεντρική διαπαιδαγώγηση και την κοινωνική διάκριση.

Ο αθλητισμός στην Ελλάδα γεννήθηκε μέσα από την ανάγκη του κράτους να δημιουργήσει μια νέα γενιά πολιτών. Η εκπαίδευση υπήρξε ο βασικός δίαυλος αυτής της προσπάθειας. Η φυσική αγωγή και ο σχολικός αθλητισμός δεν είχαν ως πρωταρχικό στόχο την ψυχαγωγία ή την ελεύθερη έκφραση των μαθητών, αλλά την πειθάρχηση του σώματος (Γιαννακόπουλος, 2016, σ.66-67). Μέσα από τις γυμναστικές επιδείξεις και τις ασκήσεις ακριβείας, το σχολείο προετοίμαζε τους νέους για τον ρόλο του «στρατιώτη». Αυτή η οργανική σύνδεση με το κράτος σήμαινε ότι ο αθλητισμός αποτελούσε μέρος της ευρύτερης εθνικής στρατηγικής. Η καλλιέργεια του εθνικισμού μέσω του αθλητισμού ήταν κυρίαρχη καθώς οι αθλητές προβάλλονταν ως οι σύγχρονοι συνεχιστές της αρχαίας δόξας, γεγονός που εξυπηρετούσε την ιδεολογία της εθνικής συνέχειας.

Εξετάζοντας τον αθλητισμό της εποχής εκείνης με κριτική ματιά, διαπιστώνουμε ότι λειτούργησε ως ένας αποτελεσματικός μηχανισμός κοινωνικοποίησης. Η «ευγενής άμιλλα» και ο σεβασμός στους κανόνες δεν ήταν απλώς αθλητικές αξίες αλλά κοινωνικά φίλτρα. Μέσω αυτών, η άρχουσα τάξη επιδίωκε να εκπολιτίσει τα κατώτερα στρώματα επιβάλλοντας μια πειθαρχία που ήταν απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία του αστικού κράτους και της αναπτυσσόμενης οικονομίας (Brohm, 2004, σ. 43). Ιδιαίτερη σημασία έχει η σύγκρουση ανάμεσα στην παιδαγωγική γυμναστική και τον πρωταθλητισμό. Οι γυμναστές της εποχής (όπως ο Χρυσάφης και ο Παυλίνης) έβλεπαν με καχυποψία την άνοδο των ανταγωνιστικών σπορ και ειδικά του ποδοσφαίρου. Η σχολική γυμναστική αντιπροσώπευε τον απόλυτο

έλεγχο και την ομοιομορφία, ενώ ο πρωταθλητισμός εισήγαγε το στοιχείο του απρόβλεπτου, της ατομικής ανάδειξης και της μαζικής συναισθηματικής εκτόνωσης, στοιχεία που το κράτος δυσκολευόταν να χειραγωγήσει πλήρως (Γιαννακόπουλος, 2016, σ. 66-67).

1.3 Η Μετάβαση στη Λαϊκότητα και η Αστική Κοινωνικοποίηση

Παρά την αρχική του ανάδυση στο πεδίο δραστηριότητας των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, ο αθλητισμός, και ιδιαίτερα το ποδόσφαιρο, δεν άργησε να δραπετεύσει από τα σαλόνια της ελίτ και να εισβάλει στις λαϊκές γειτονιές. Η αστικοποίηση και η ανάγκη για οργάνωση του ελεύθερου χρόνου των κατώτερων τάξεων μετά την εργασία δημιούργησαν τις συνθήκες για τη μαζικοποίηση του φαινομένου. Όπως σημειώνει ο Γάσιος (Γάσιος, 2015, σ. 330), το ποδόσφαιρο έγινε το πεδίο όπου οι κάτοικοι των πόλεων βρήκαν νέους τρόπους κοινωνικοποίησης. Εδώ, ο αθλητισμός παύει να είναι μόνο μέσο ελέγχου και γίνεται εργαλείο κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Εν κατακλείδι, ο αθλητισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου αποτέλεσε ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο. Από τη μία πλευρά, υπήρξε το εργαλείο του κράτους για την εθνική διαπαιδαγώγηση των πληθυσμών και την επιβολή πειθαρχίας και από την άλλη μετατράπηκε σε έναν ζωντανό χώρο κοινωνικής δικτύωσης. Αυτή η διπλή φύση του αθλητισμού ως μέσου κοινωνικού ελέγχου και ως πεδίου συλλογικής έκφρασης είναι που επέτρεψε αργότερα σε ειδικές κοινωνικές ομάδες όπως οι πρόσφυγες, να χρησιμοποιήσουν το αθλητικό σωματείο ως το κατεξοχήν όχημα για τη διατήρηση της μνήμης τους και τις κοινωνικές τους διεκδικήσεις.

1.4 Αθλητικά Σωματεία: Χώροι Ταυτότητας, Κοινωνικής Δικτύωσης και Προσφυγικής Μνήμης

Η έκρηξη του αριθμού των αθλητικών σωματείων στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο δεν ερμηνεύεται απλώς ως μια αύξηση του ενδιαφέροντος για την άθληση, αλλά ως μια βαθιά κοινωνική ανάγκη για συλλογική έκφραση. Τα σωματεία αυτής της περιόδου έπαψαν να είναι μονοδιάστατοι αθλητικοί οργανισμοί και μετατράπηκαν σε σύνθετα κοινωνικά δίκτυα.

Στο απρόσωπο και συχνά χαοτικό περιβάλλον της ραγδαία αναπτυσσόμενης Αθήνας, το αθλητικό σωματείο προσέφερε στα μέλη του ένα αίσθημα κοινότητας και αλληλεγγύης λειτουργώντας ως ένας ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα στην ιδιωτική ζωή και το κράτος.

Κάθε σωματείο της εποχής λειτουργούσε ως εκφραστής μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Οι αστικές ομάδες του κέντρου αντανakλούσαν τις αξίες της παλαιάς Αθήνας, ενώ οι τοπικές κοινότητες των προαστίων χρησιμοποιούσαν τον σύλλογο για να ενισχύσουν τους δεσμούς της γειτονιάς. Η πιο ριζοσπαστική αλλαγή όμως, ήρθε με τη σύνδεση του ποδοσφαίρου με τις εργατικές και προσφυγικές κοινότητες. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, το ποδόσφαιρο άρχισε να «μετακομίζει» στις λαϊκές συνοικίες. Η ευκολία διεξαγωγής του και το χαμηλό κόστος το κατέστησαν το κατεξοχήν άθλημα των λαϊκών στρωμάτων, επιτρέποντας σε ανθρώπους με κοινή ταξική ή καταγωγική προέλευση να δημιουργήσουν αυτόνομες εστίες κοινωνικότητας.

Ιδιαίτερα για τους προσφυγικούς πληθυσμούς μετά το 1922, το αθλητικό σωματείο απέκτησε μια σχεδόν ιερή σημασία. Οι πρόσφυγες, έχοντας χάσει τις περιουσίες τους, τις εστίες τους και την κοινωνική τους θέση, βρέθηκαν σε ένα περιβάλλον που συχνά τους αντιμετώπιζε με καχυποψία (Μακρής, 2024, σσ 212-215). Σε αυτό το πλαίσιο, η ίδρυση προσφυγικών σωματείων λειτούργησε ως μηχανισμός συμβολικής επανάκτησης της «πατρίδας». Το σωματείο έγινε ο φορέας της συλλογικής μνήμης, ένας ζωντανός οργανισμός που διατηρούσε τα ονόματα, τα σύμβολα και την κουλτούρα των Χαμένων Πατρίδων. Δεν επρόκειτο για απλή άσκηση αλλά για μια πράξη αντίστασης στη λήθη και την αφομοίωση.

Εδώ ακριβώς δημιουργείται η γέφυρα προς την περίπτωση της ΑΕΚ. Η ΑΕΚ δεν ιδρύθηκε απλώς ως μια ποδοσφαιρική ομάδα, αλλά ως το κορυφαίο θεσμικό όργανο των Κωνσταντινουπολιτών της Αθήνας (Καμούζης, 2011, σσ. 170). Σε αντίθεση με άλλα σωματεία που είχαν τοπικό χαρακτήρα γειτονιάς, η ΑΕΚ εξέφραζε μια ευρύτερη ταυτότητα, εκείνη του Κωνσταντινουπολίτη, ο οποίος κουβαλούσε μαζί του την αστική κουλτούρα, την κοσμοπολίτικη παράδοση και την πνευματική κληρονομιά της Πόλης (Καμούζης, 2011, σσ. 171–172). Τα προσφυγικά αθλητικά σωματεία με προεξάρχουσα την ΑΕΚ, λειτούργησαν ως κοινωνικά καταφύγια, δηλαδή ήταν χώροι όπου η κοινή καταγωγή μετατρέποταν σε κοινωνικό κεφάλαιο, προσφέροντας στα μέλη τους δίκτυα γνωριμιών, επαγγελματική στήριξη και κυρίως μια αξιοπρεπή δημόσια παρουσία στη νέα τους πατρίδα. Μέσα από τις γενικές συνελεύσεις, τις εκλογές διοικήσεων και τις κοινωνικές εκδηλώσεις του συλλόγου, οι

πρόσφυγες και οι εργάτες ασκούσαν στις δημοκρατικές διαδικασίες, διεκδικώντας ρόλο στην αστική ζωή που το επίσημο κράτος συχνά τους αρνούταν. Έτσι, το ποδόσφαιρο έγινε η κοινή γλώσσα που επέτρεψε σε αυτές τις περιθωριοποιημένες ομάδες να επικοινωνήσουν με την υπόλοιπη κοινωνία ως ισότιμοι ανταγωνιστές στο γήπεδο.

Συνεπώς, η ανάδειξη των αθλητικών σωματείων σε κυρίαρχους πόλους κοινωνικότητας κατά τον Μεσοπόλεμο μαρτυρά την οριστική μετάβαση της ελληνικής κοινωνίας σε νεωτερικές μορφές οργάνωσης (Τσούμας, 2024, σσ. 49-50). Το σωματείο λειτούργησε ως ένας ενδιάμεσος θεσμός που γεφύρωνε το χάσμα ανάμεσα στο άτομο και το κράτος, προσφέροντας στις υποτιμημένες κοινωνικές ομάδες τα εργαλεία για τη συγκρότηση μιας αυτόνομης συλλογικής ταυτότητας. Μέσω της θεσμοποίησης του παιχνιδιού, οι κοινότητες αυτές κατάφεραν να μετατρέψουν τον ελεύθερο χρόνο τους σε πεδίο διεκδίκησης κοινωνικής ενσωμάτωσης (Γάσιας, 2015, σσ. 330-331). Έτσι, η αθλητική ένταξη δεν αποτέλεσε μια απλή ψυχαγωγική δραστηριότητα αλλά μια θεμελιώδη διαδικασία αστικού εκσυγχρονισμού, η οποία επέτρεψε τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και τη διαμόρφωση νέων δικτύων αλληλεγγύης μέσα στο απρόσωπο περιβάλλον των σύγχρονων πόλεων.

1.5 Φίλαθλη Κουλτούρα και οι Κοινωνικοπολιτικές της Διαστάσεις

Η οριστική καθιέρωση του αθλητισμού στην Ελλάδα δεν περιορίστηκε μόνο στους αγωνιστικούς χώρους αλλά επεκτάθηκε στις κερκίδες δημιουργώντας αυτό που ονομάζουμε μαζικό θέαμα. Σε αυτή την περίοδο ο αθλητισμός παύει να είναι μια απλή σωματική άσκηση και μετατρέπεται σε μια οργανωμένη βιομηχανία. Η μετάβαση από τον αθλητή που συμμετέχει στον θεατή που παρακολουθεί, σηματοδοτεί μια βαθιά αλλαγή στην καθημερινότητα των αστικών κέντρων, με το ποδόσφαιρο να αναδεικνύεται ως η κύρια κυριακάτικη διασκέδαση για τα λαϊκά στρώματα (Χουμεριανός, 2024, σσ.282).

Η τεράστια απήχηση που απέκτησε το ποδόσφαιρο εκείνα τα χρόνια οφειλόταν κυρίως στην προσβασιμότητά του. Για τον εργάτη ή τον υπάλληλο της πόλης, το γήπεδο προσέφερε μια φθηνή διέξοδο από τη ρουτίνα της εργάσιμης εβδομάδας. Το προσιτό εισιτήριο επέτρεψε σε χιλιάδες ανθρώπους να γίνουν μέρος μιας συλλογικής εμπειρίας μετατρέποντας το γήπεδο σε έναν χώρο ελεγχόμενης αποσυμπίεσης των κοινωνικών εντάσεων. Εκεί ο φίλαθλος δεν ήταν πλέον μια απομονωμένη μονάδα αλλά μέλος ενός συνόλου που μοιραζόταν το ίδιο πάθος,

γεγονός που ενίσχυε την αίσθηση της κοινότητας μέσα σε ένα απρόσωπο αστικό περιβάλλον (Γάσιας, 2015, σσ. 344-346).

Σταδιακά, οι παίκτες άρχισαν να παίρνουν τη μορφή ειδώλων. Αυτή δεν ήταν μια απλή εκδήλωση θαυμασμού, αλλά μια βαθύτερη κοινωνική ανάγκη. Ο λαϊκός κόσμος χρειαζόταν ήρωες που να προέρχονται από τα σπλάχνα του και οι ποδοσφαιριστές ενσάρκωναν τις ελπίδες της γειτονιάς, της κοινωνικής τάξης ή της προσφυγικής ομάδας. Ωστόσο, αυτή η έντονη ταύτιση γέννησε και τον φανατισμό. Ο φανατισμός στην Ελλάδα του τότε δεν πρέπει να εκλαμβάνεται μόνο ως μια τυφλή οπαδική σύγκρουση. Στην πραγματικότητα, ήταν μια μορφή ακραίας αφοσίωσης που πρόσφερε ταυτότητα και νόημα σε ανθρώπους που συχνά ένιωθαν περιθωριοποιημένοι από τις επίσημες κρατικές πολιτικές και τις κοινωνικές δομές.

Οι κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις αυτού του φαινομένου ήταν καταλυτικές. Η αντιπαλότητα στο γήπεδο συχνά δεν ήταν τίποτα άλλο από μια συμβολική μεταφορά των πραγματικών συγκρούσεων που συνέβαιναν στην κοινωνία. Οι διαχωρισμοί ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς, για παράδειγμα, ή ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες, μεταφέρονταν στις κερκίδες μετατρέποντας τον αγώνα σε ένα πεδίο αντιπαλότητας (Γάσιας, 2015, σσ. 336-337). Το κράτος, από τη δική του πλευρά, έβλεπε τον αθλητισμό με διπλή ματιά. Από τη μία, η μαζική εκτόνωση στο γήπεδο λειτουργούσε ως ένας τρόπος κοινωνικής αποσυμπίεσης, αφού οι μάζες διοχέτευαν την ενέργειά τους εκεί αντί για την πολιτική δράση. Από την άλλη, η οργάνωση των φιλάθλων σε συλλόγους δημιούργησε ισχυρά δίκτυα που συχνά λειτουργούσαν ως ομάδες πίεσης προς την εξουσία.

Παράλληλα, η άνοδος του αθλητικού τύπου και η συνεχής κάλυψη των αγώνων από τις εφημερίδες βοήθησαν στη δημιουργία μιας κοινής αστικής κουλτούρας. Το ποδόσφαιρο έγινε η κοινή γλώσσα επικοινωνίας που ξεπερνούσε τις ταξικές διαφορές αφού η συζήτηση για την ομάδα της Κυριακής ήταν παρούσα παντού, από τα καφενεία μέχρι τα αστικά σαλόνια.

Κλείνοντας, η διαμόρφωση της οπαδικής κουλτούρας και η ανάδειξη του αθλητισμού σε μαζικό θέαμα αποτέλεσαν το τελευταίο στάδιο της νεωτερικής του εξέλιξης στην Ελλάδα. Το γήπεδο μετατράπηκε σε έναν ζωντανό οργανισμό που αντανakλούσε την ίδια την κοινωνία με όλες τις αντιφάσεις, τα πάθη και τις πολιτικές της αναζητήσεις. Αυτή η δυναμική βάση των φιλάθλων ήταν που επέτρεψε στα σωματεία να επιβιώσουν σε δύσκολες εποχές και να μετατραπούν σε φορείς συλλογικής μνήμης.

1.6 Συμπεράσματα

Η μελέτη του αθλητισμού από την Ευρώπη ως στην Ελλάδα αποκαλύπτει μια βαθιά σύνδεση ανάμεσα στη νεωτερικότητα και τη συγκρότηση της σύγχρονης κοινωνίας. Ο αθλητισμός δεν υπήρξε ποτέ μια ουδέτερη δραστηριότητα, αλλά ένας μηχανισμός που ακολούθησε πιστά τις πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές της χώρας. Από την αρχική του χρήση ως εργαλείο κρατικής πειθάρχησης και εθνικής διαπαιδαγώγησης κατάφερε να εξελιχθεί σε έναν ζωντανό κοινωνικό χώρο όπου οι μάζες διεκδίκησαν τη δική τους φωνή και ορατότητα μέσα στο αστικό περιβάλλον (Brohm, 2004, σ. 43-45).

Η έκρηξη των αθλητικών σωματείων κατά τον Μεσοπόλεμο απέδειξε ότι το ποδόσφαιρο και τα σπορ έγιναν το όχημα για την κοινωνική ενσωμάτωση χιλιάδων ανθρώπων. Το σωματείο λειτούργησε ως ο απαραίτητος θεσμός που γεφύρωνε το χάσμα ανάμεσα στο άτομο και το κράτος προσφέροντας στο πρώτο συλλογική ταυτότητα. Ιδιαίτερα για τους προσφυγικούς πληθυσμούς, η αθλητική οργάνωση αποτέλεσε μια πράξη συμβολικής επανάκτησης της χαμένης τους πατρίδας. Παράλληλα, η θέαση του αθλητισμού και η γέννηση της οπαδικής κουλτούρας ολοκλήρωσαν αυτή τη νεωτερική στροφή. Το γήπεδο μετατράπηκε σε έναν χώρο κοινωνικής εκτόνωσης και πολιτικής έκφρασης όπου οι συγκρούσεις της κοινωνίας μεταφέρονταν συμβολικά στις κερκίδες.

Συνοψίζοντας, ο αθλητισμός στην Ελλάδα λειτούργησε ως ένας καταλυτικός παράγοντας αστικού εκσυγχρονισμού. Κατάφερε να μεταβολίσει το τραύμα της προσφυγιάς και τις εντάσεις της αστικοποίησης σε δημιουργική κοινωνική ενέργεια. Μέσα από τα σωματεία και τη φίλαθλη κουλτούρα, οι περιθωριοποιημένες ομάδες βρήκαν το πεδίο να αναδειχθούν σε ισότιμους κοινωνικούς εταίρους, καθιστώντας τον αθλητισμό αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικής και κοινωνικής μας ιστορίας (Γάσιας, 2015, σσ. 344-346).

2. Από Την Κωνσταντινούπολη Στην Αθήνα: Προσφυγιά Και Ίδρυση Της ΑΕΚ

Η μελέτη της ίδρυσης της Αθλητικής Ένωσης Κωνσταντινουπόλεως το 1924 απαιτεί μια αναγνωστική μετατόπιση από το στενό πλαίσιο της αθλητικής ιστορίας προς στην ευρύτερη σφαίρα της Δημόσιας Ιστορίας. Η ΑΕΚ δεν υπήρξε το αποτέλεσμα μιας αυθόρμητης ανάγκης για εκτόνωση των προσφυγικών μαζών στις αθηναϊκές γειτονιές αλλά ένα συνειδητό εγχείρημα μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ελίτ. Στόχος της ήταν η ανασυγκρότηση του κωνσταντινουπολίτικου κόσμου εντός του αγνώστου ελλαδικού χώρου. Σε μια περίοδο που το προσφυγικό ζήτημα ταλάνιζε την ελληνική κοινωνία, η ίδρυση του εν λόγω σωματείου λειτούργησε ως ένα μέσο μνήμης όπου η απώλεια της πατρίδας μετασχηματίστηκε σε συμβολικό κεφάλαιο και πολιτική ισχύ, προσφέροντας ένα σταθερό σημείο αναφοράς σε ένα περιβάλλον που ακόμα δεν είχε διαμορφώσει σαφείς κανόνες υποδοχής και αποδοχής του προσφυγικού στοιχείου.

2.1 Το Πολιτικό Υπόβαθρο

Η κατανόηση της ίδρυσης της ΑΕΚ προϋποθέτει την αμφισβήτηση των στερεοτύπων των ιδίων των προσφύγων και την αντικατάστασή τους από την ιστορική πραγματικότητα της κωνσταντινουπολίτικης ελίτ. Η ομάδα των Ρωμιών που δραστηριοποιείται στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο 1918-1922 δεν αποτελεί μια παθητική κοινότητα αλλά ένα δυναμικό πολιτικό υποκείμενο με σαφείς εθνικές και ταξικές επιδιώξεις. Η ταύτισή τους με τον βενιζελισμό δεν ήταν απλώς μια πολιτική προτίμηση αλλά μια στρατηγική επιλογή επιβίωσης και κυριαρχίας (Καμούζης, 2011, σσ.170-173). Η Πόλη μετατράπηκε σε ένα ιδιότυπο «εθνικό κέντρο» εκτός συνόρων όπου η τοπική ελίτ, κληρικοί, επιχειρηματίες και διανοούμενοι λειτούργησαν ως ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας και την πολιτική πράξη (Κωστής, 2018, σ. 610).

Η πολιτική αυτή συγκρότηση δέχτηκε το πρώτο ισχυρό πλήγμα με τις εκλογές του 1920. Η ήττα του Βενιζέλου βιώθηκε από τους Κωνσταντινουπολίτες ως μια προδοσία (Καμούζης, 2011, σσ. 174-176). Εδώ εντοπίζεται η ρίζα μιας διπλής ταυτότητας που θα μεταφερθεί

αργότερα στην Αθήνα. Από τη μία έχουμε την πίστη σε ένα εκσυγχρονιστικό εθνικό όραμα και από την άλλη μια βαθιά καχυποψία απέναντι στους κυρίαρχους πολιτικούς κύκλους της Ελλάδας. Τότε η ίδρυση της «Επιτροπής Εθνικής Αμύνης» στην Πόλη υπήρξε η πρώτη θεσμική απόπειρα αυτονόμησης αυτής της ελίτ, προκρίνοντας τα δικά της πολιτικά αισθητήρια.

Μετά το 1922, η μετάβαση στην Αθήνα δεν σήμανε μόνο την απώλεια της εστίας αλλά και την απώλεια μιας ολόκληρης κοινωνικής ιεραρχίας. Οι Κωνσταντινουπολίτες βρέθηκαν αντιμέτωποι με το καθεστώς των «Απόντων» (Καμούζης, 2011, σσ. 172). Ο όρος αυτός, πέρα από τη νομική του βαρύτητα σχετικά με τη δήμευση των περιουσιών μέσω του νόμου, φέρει ένα βαρύ σημειολογικό φορτίο. Περιγράφει μια ομάδα ανθρώπων που αρνούνται να αποδεχτούν την οριστικότητα της προσφυγιάς.

Η πολιτική ισχύς των προσφύγων αυτών δεν περιορίστηκε μόνο στη θεωρητική διεκδίκηση των περιουσιών τους στην Κωνσταντινούπολη, αλλά μεταφράστηκε γρήγορα σε έμπρακτη παρέμβαση στον αστικό ιστό της Αθήνας (Κωστής, 2018, σ. 612). Η επιλογή της περιοχής του Ποδονίφτη για την εγκατάσταση των προσφύγων αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της επιρροής (Μακρής, 2024, σ. 212-215). Η ηγεσία τους, αξιοποιώντας τις προσβάσεις της στα κέντρα εξουσίας και τη βενιζελική τους ταυτότητα, κατάφερε να μετατρέψει μια σχεδόν ακατοίκητη μέχρι τότε περιοχή σε έναν προνομιακό τόπο μνήμης. Η απαλλοτρίωση της γης και η μετονομασία της περιοχής σε "Νέα Φιλαδέλφεια" δεν ήταν απλώς μια πολεοδομική ρύθμιση αλλά μια πολιτική πράξη κυριαρχίας (Μακρής, 2024, σ. 213). Μέσω αυτής οι Κωνσταντινουπολίτες προύχοντες εξασφάλισαν έναν ζωτικό χώρο όπου η προσφυγική ταυτότητα θα μπορούσε να στεγαστεί μόνιμα μακριά από την εξαθλίωση των πρόχειρων καταυλισμών επιβάλλοντας έτσι την παρουσία τους στον δημόσιο χώρο της πρωτεύουσας.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ίδρυση της ΑΕΚ το 1924 πρέπει να ερμηνευθεί ως μια συνειδητή πράξη πολιτικής ανασύνταξης και κοινωνικής επανατοποθέτησης της κωνσταντινουπολίτικης ελίτ στον αθηναϊκό ιστό. Οι ιδρυτές του σωματείου δεν επιδίωκαν απλώς τη δημιουργία ενός αθλητικού χώρου εκτόνωσης για τις προσφυγικές μάζες αλλά την ίδρυση ενός ισχυρού διαύλου θεσμικής ένταξης στην ελληνική πρωτεύουσα, ο οποίος θα λειτουργούσε ως γέφυρα ανάμεσα στο ένδοξο παρελθόν της Πόλης και το αβέβαιο παρόν της Αθήνας. Η ΑΕΚ μετουσιώθηκε στον κύριο φορέα μιας αστικής ταυτότητας που διεκδικούσε

δυναμικά ορατότητα και εξουσία, αρνούμενη να περιοριστεί στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής. Μέσα από τη συγκρότηση του συλλόγου η ηγεσία των προσφύγων κατάφερε να μετατρέψει το συλλογικό τραύμα της απώλειας σε συμβολικό κεφάλαιο και μοχλό κοινωνικής ανέλιξης χρησιμοποιώντας τον αθλητισμό ως ένα πεδίο «πολιτισμικής διπλωματίας» που επέβαλε τον σεβασμό των γηγενών. Έτσι η ΑΕΚ δεν υπήρξε απλώς ένας αθλητικός οργανισμός, αλλά ένας μηχανισμός παραγωγής κοινωνικής ισχύος που επέτρεψε στους Κωνσταντινουπολίτες να επαναδιαπραγματευτούν τη θέση τους στην ελληνική κοινωνία μετατρέποντας την ιδιότητα του πρόσφυγα από στίγμα εξαθλίωσης σε τίτλο αστικής και πολιτισμικής υπεροχής.

2.2 Η ίδρυση της ΑΕΚ

Η ίδρυσή της ομάδας το 1924 δεν αποτέλεσε μια γέννηση εκ του μηδενός αλλά μια συνειδητή πράξη μεταφοράς ενός ολόκληρου κόσμου από την Πόλη στην Αθήνα. Αυτή η ανάγκη για αστική συνέχεια αποτυπώνεται ανάγλυφα και στον τρόπο με τον οποίο έλαβε χώρα η πρώτη επίσημη πράξη ίδρυσης του συλλόγου. Η ιστορική συνάντηση της 13ης Απριλίου 1924 δεν πραγματοποιήθηκε σε κάποιον πρόχειρο προσφυγικό καταυλισμό αλλά στο κέντρο της Αθήνας στο κατάστημα αθλητικών ειδών των Αιμίλιου Ιωνά και Κωνσταντίνου Δημόπουλου στην οδό Βερανζέρου (Τσούμας, 2024, σσ. 61-65). Το γεγονός ότι η ΑΕΚ γεννιέται στην εμπορική καρδιά της πρωτεύουσας από ανθρώπους που ήδη διέθεταν οικονομική δραστηριότητα και κοινωνικό κύρος, ενισχύει το επιχείρημα ότι το σωματείο λειτούργησε ως θεσμικό προγεφύρωμα της πολιτικής ελίτ.

Η ΑΕΚ λειτούργησε ως ο φυσικός και θεσμικός κληρονόμος των μεγάλων αθλητικών σωματείων της Κωνσταντινούπολης. Για τους ιδρυτές της, η ομάδα δεν ήταν απλώς ένα νέο ξεκίνημα αλλά η επιβίωση και η συνέχεια μιας μακράς αστικής παράδοσης που αρνήθηκε να υποκύψει στο τραύμα του ξεριζωμού (Μπαλτάς, 2020, σ). Εδώ ακριβώς εντοπίζεται η ανάγκη για μια κριτική ανάγνωση της ιστορίας του συλλόγου. Η ηγετική ομάδα της ΑΕΚ αποτελούμενη από μορφωμένους και κοινωνικά καταξιωμένους Κωνσταντινουπολίτες, χρησιμοποίησε το σωματείο ως μηχανισμό διαχωρισμού από το γενικότερο προσφυγικό πλήθος. Ενώ το επίσημο κράτος και οι γηγενείς αντιμετώπιζαν τους πρόσφυγες ως μια ομοιογενή μάζα εξαθλιωμένων ανθρώπων, οι προύχοντες της ΑΕΚ διεκδικούσαν μια

εντελώς διαφορετική ταυτότητα. Η χρήση του όρου «Club» (Κλουμπ) στα πρώτα έγγραφα και τις συζητήσεις τους, για παράδειγμα, δεν ήταν μια απλή γλωσσική επιλογή αλλά μια σαφής δήλωση κοινωνικής ανωτερότητας (Τσούμας, 2024, σ. 51). Οι Κωνσταντινουπολίτες δεν ήθελαν απλώς να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία· ήθελαν να την εκσυγχρονίσουν, προβάλλοντας τον αθλητισμό ως ένα προϊόν νεωτερικότητας και αστικής αγωγής. Το σωματείο έγινε το πεδίο όπου η προσφυγική ταυτότητα επαναπροσδιορίστηκε. Δηλαδή από σύμβολο ήττας και απώλειας, μετατράπηκε σε σύμβολο καλλιέργειας και ευρωπαϊκού προσανατολισμού. Μέσα από το καταστατικό και τη διοικητική της δομή, η ΑΕΚ ανέλαβε έναν καθοδηγητικό ρόλο επιδιώκοντας να διαπαιδαγωγήσει τη νεολαία των προσφύγων.

Συμπερασματικά, η ΑΕΚ στα πρώτα της χρόνια λειτούργησε ως ένας τόπος όπου η Κωνσταντινούπολη συνέχιζε να υπάρχει και να δημιουργεί. Η επιμονή στη διατήρηση των συμβόλων και της αισθητικής του κωνσταντινουπολίτικου αστισμού ήταν ένας τρόπος διαπραγμάτευσης της εξουσίας στον νέο τόπο. Η ΑΕΚ ήταν η απόδειξη ότι η συνθήκη της προσφυγιάς δεν κατάφερε να αλλοιώσει την κοινωνική τους υπεροχή, καθιστώντας το σωματείο έναν ισχυρό φορέα αστικής μνήμης και ταυτότητας που στεκόταν ισότιμα απέναντι στα σωματεία των γηγενών.

2.3 Η σημειολογία των συμβόλων

Η επιλογή των συμβόλων και των χρωμάτων της ΑΕΚ το 1924 δεν είχε μόνο αισθητικό χαρακτήρα αλλά αποτελούσε μια βαθιά πολιτισμική δήλωση. Η χρήση του Δικέφαλου Αετού και των χρωμάτων του κίτρινου και του μαύρου λειτούργησε ως ένας ισχυρός κώδικας επικοινωνίας (Τσούμας, 2024, σ. 79). Ο Δικέφαλος Αετός, το κατεξοχήν σύμβολο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, επιλέχθηκε για να υπογραμμίσει την καταγωγή και την ιστορική συνέχεια των Κωνσταντινουπολιτών (Καμούζης, 2011, σ. 170)., ενώ η πρώτη σφραγίδα του συλλόγου απεικόνιζε τον Φοίνικα, σύμβολο της αναγέννησης από τις στάχτες της Καταστροφής. Η οριστική επικράτηση του Δικέφαλου μαρτυρά μια στροφή από το τραύμα στην αίγλη (Τσούμας, 2024, σσ.78-79). Οι ιδρυτές της ΑΕΚ δεν ήθελαν να ταυτίζονται μόνο με την ήττα αλλά με τη χιλιόχρονη κυριαρχία της Πόλης.

Η απουσία του εμβλήματος από τη φανέλα τουλάχιστον μέχρι το 1933 υποδηλώνει ότι η ταυτότητα της ομάδας βασιζόταν αρχικά στη δύναμη των χρωμάτων και στη θεσμική της υπόσταση, παρά στην οπτική προβολή του εμβλήματος στο γήπεδο (Τσούμας, 2024, σ. 80). Αυτό ενισχύει την κριτική άποψη ότι η ΑΕΚ λειτούργησε πρώτα ως ένας φορέας πολιτικής και αστικής μνήμης και αργότερα μετατράπηκε στο μαζικό αθλητικό σύμβολο που γνωρίζουμε σήμερα. Η επιλογή του κίτρινου και του μαύρου, τέλος, λειτούργησε ως μια σταθερή υπενθύμιση της καταγωγής, μετατρέποντας το σώμα των αθλητών σε έναν ζωντανό φορέα της βυζαντινής αισθητικής.

2.4 Ηγεσία και πολιτική διαπραγμάτευση: Η περίπτωση του Κωνσταντίνου Σπανούδη

Ο Κωνσταντίνος Σπανούδης αποτελεί μία από τις κεντρικές μορφές που συνδέονται άμεσα με την ίδρυση και τη συγκρότηση της Αθλητικής Ένωσης Κωνσταντινουπόλεως. Η πορεία του αναδεικνύει τον ρόλο που διαδραμάτισαν συγκεκριμένα πρόσωπα της προσφυγικής ελίτ στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών και πολιτικών ισορροπιών στην Αθήνα του Μεσοπολέμου. Μέσα από τη δράση του διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο οι Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες επιχείρησαν να αποκτήσουν λόγο και παρουσία στα νέα δεδομένα που διαμορφώθηκαν μετά το 1922 (Καμούζης, 2011, σσ. 178).

Γεννημένος το 1871 στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης, ο Σπανούδης προερχόταν από εύπορη και μορφωμένη οικογένεια με καταγωγή από τη Χίο. Φοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και συνέχισε τις σπουδές του στην Ευρώπη. Οι εμπειρίες αυτές συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός ευρύτερου πνευματικού και πολιτικού ορίζοντα, στοιχείο που χαρακτήρισε αργότερα τη δημόσια παρουσία του (Τσούμας, 2024, σσ. 93-97).

Με την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη, δραστηριοποιήθηκε έντονα στον χώρο της δημοσιογραφίας, συνεργαζόμενος με σημαντικές εφημερίδες της εποχής, όπως ο «Νεολόγος» και ο «Ταχυδρόμος» (Τσούμας, 2024, σ. 67). Μέσα από τη δράση του αυτή συμμετείχε ενεργά στη δημόσια ζωή της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Πόλης αποφεύγοντας ωστόσο ακραίες συγκρούσεις και επιδιώκοντας ισορροπίες στο εσωτερικό της. Παράλληλα, εντάχθηκε σε πολιτικούς και ιδεολογικούς κύκλους που κινούνταν στον ελληνικό εθνικισμό συμμετέχοντας σε συλλογικές πρωτοβουλίες και δίκτυα επιρροής.

Η εγκατάστασή του στην Αθήνα σηματοδότησε μια νέα φάση δράσης. Όπως και άλλοι Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες επιδίωξε να αναπτύξει νέες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις, διεκδικώντας ενεργό ρόλο στο δημόσιο χώρο. Η ένταξή του στο Κόμμα των Φιλελευθέρων και η συμμετοχή του στις πολιτικές διεργασίες της εποχής δείχνουν την προσπάθεια των προσφύγων να εκπροσωπηθούν θεσμικά και να επηρεάσουν τις εξελίξεις. Ωστόσο, αυτή η σχέση εξουσίας δοκιμάστηκε σκληρά το 1930 με την υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (Καμούζης, 2011, σ.152). Για τους Κωνσταντινουπολίτες, η συμφωνία αυτή θεωρήθηκε ως η οριστική ταφόπλακα στις ελπίδες τους για επιστροφή στις εστίες τους και αποζημίωση των περιουσιών τους. Εδώ φαίνεται μια τραγική πτυχή της ηγεσίας της ΑΕΚ όπου ο Σπανούδης και τα υπόλοιπα στελέχη βρέθηκαν ανάμεσα σε δύο πυρά. Από τη μία έπρεπε να εκπροσωπήσουν την οργή των προσφύγων και από την άλλη να παραμείνουν πιστοί στη γραμμή του Βενιζέλου, ο οποίος πλέον τους χρησιμοποιούσε για να κατευνάσει τις αντιδράσεις (Τσούμας, 2024, σσ.118-122).

Αυτή η εσωτερική σύγκρουση οδήγησε σε μια σταδιακή μετάλλαξη της ταυτότητας του συλλόγου. Η ΑΕΚ έπαψε να είναι ο προθάλαμος της επιστροφής στην Πόλη και άρχισε να γίνεται το καταφύγιο μιας οριστικής προσφυγικής μνήμης εντός των ελληνικών συνόρων. Η ηγεσία της ομάδας, παρά την απογοήτευση από την πολιτική σκηνή, κατάφερε να διασώσει το σωματείο ως τον μόνο θεσμό που μπορούσε ακόμα να προσφέρει στον κόσμο του υπερηφάνεια και συνοχή.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η συμβολή του ίδιου του Σπανούδη στην ίδρυση της ΑΕΚ το 1924, της οποίας διετέλεσε πρόεδρος έως το 1932. Η ΑΕΚ δεν αποτέλεσε απλώς ένα αθλητικό σωματείο, αλλά λειτούργησε ως χώρος συνάντησης, έκφρασης και οργάνωσης των προσφύγων, και ιδιαίτερα των Κωνσταντινουπολιτών. Ο Σπανούδης, αξιοποιώντας την κοινωνική του θέση, τις πολιτικές του διασυνδέσεις και το μορφωτικό του υπόβαθρο, συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της ταυτότητας του σωματείου (Τσούμας, 2024, σσ.66-67). Η δράση του φανερώνει ότι η ΑΕΚ αποτέλεσε μέσο συλλογικής έκφρασης και διεκδίκησης για τους πρόσφυγες, καθώς και έναν τρόπο ενίσχυσης της παρουσίας τους στην κοινωνική και πολιτική ζωή της Αθήνας.

Συνολικά, η περίπτωση του αναδεικνύει τον ρόλο ενός σημαντικού προσώπου στη διαπραγμάτευση της εξουσίας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Η πορεία του δείχνει ότι οι πρόσφυγες δεν υπήρξαν απλώς παθητικοί δέκτες των εξελίξεων αλλά ενεργοί παράγοντες

που επιδίωξαν να διαμορφώσουν τη θέση τους μέσα από δίκτυα, συλλογικές δράσεις και θεσμικές παρεμβάσεις.

2.5 Μνήμη και αντίσταση στην αφομοίωση

Η ολοκλήρωση της πρώτης δεκαετίας της ΑΕΚ την βρίσκει να έχει μετατραπεί σε κάτι πολύ μεγαλύτερο από έναν αθλητικό σύλλογο και να έχει γίνει μια άυλη πατρίδα. Στο γενικότερο πλαίσιο της προσφυγιάς στην Ελλάδα, υπήρχε μια έντονη πίεση από το κράτος για γρήγορη ενσωμάτωση και αφομοίωση των προσφύγων, ώστε να κλείσει το «τραύμα» και να ομογενοποιηθεί ο πληθυσμός (Κωστής, 2018, σ. 616-17). Ωστόσο, η ΑΕΚ λειτούργησε ως ένα ανάχωμα σε αυτή τη διαδικασία.

Η ηγεσία της ομάδας χρησιμοποίησε τον αθλητισμό για να διατηρήσει την προσφυγική ιδιαιτερότητα ζωντανή. Μέσα από τις εκδηλώσεις, τους αγώνες και τη συγκέντρωση των προσφύγων στις κερκίδες, η ΑΕΚ καλλιεργούσε μια συνεχή αναφορά στο παρελθόν (Τζούμας, 2024, σ. 61). Το σωματείο δεν άφηνε τη μνήμη της Κωνσταντινούπολης να ξεθωριάσει αλλά αντίθετα, την αναπαρήγαγε καθημερινά. Για τον πρόσφυγα της εποχής η ΑΕΚ ήταν ο τρόπος να παραμείνει αναλλοίωτος μέσα στην Αθήνα, διατηρώντας μια ταυτότητα που τον έκανε να νιώθει υπερήφανος απέναντι στις δυσκολίες της νέας του ζωής.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η κοινωνικοποίηση που προσέφερε ο σύλλογος. Στις κερκίδες και στα γραφεία της ΑΕΚ αναπτύχθηκαν δίκτυα αλληλεγγύης που βοήθησαν στην επιβίωση των προσφυγικών οικογενειών, αλλά και στη διατήρηση των κοινωνικών τους παραδόσεων. Οι αναμνήσεις από τις Χαμένες Πατρίδες δεν έμειναν κλεισμένες στα σπίτια, αλλά βγήκαν στον δημόσιο χώρο, πήραν χρώμα και έγιναν κραυγή και σύνθημα. Αυτή η λειτουργία της ΑΕΚ εξηγεί γιατί το σωματείο απέκτησε τόσο βαθιές ρίζες.

2.6 Η ΑΕΚ απέναντι στον γηγενή πληθυσμό

Η ολοκλήρωση της ταυτότητας της ΑΕΚ δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως αν δεν εξεταστεί η σχέση της με τη γηγενή αθηναϊκή κοινωνία (Κουλούρη, 1997, σσ.143-45). Όπως

τεκμηριώνεται από τη σύγχρονη ιστοριογραφία, η άφιξη των προσφύγων προκάλεσε έντονες κοινωνικές τριβές, με τους ντόπιους να αντιμετωπίζουν τους νεοφερμένους με καχυποψία ή και ανοιχτή εχθρότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, ο αθλητισμός μετατράπηκε σε ένα προνομιακό πεδίο όπου αυτές οι εντάσεις έπαιρναν συμβολική μορφή.

Η ΑΕΚ, υπό την ηγεσία των Κωνσταντινουπολιτών, επέλεξε μια στρατηγική περήφανης παρουσίας και όχι αμυντικής στάσης. Ο αθλητικός ανταγωνισμός με τα σωματεία των γηγενών, όπως ο Παναθηναϊκός, ξεπέρασε γρήγορα τα όρια του γηπέδου και έγινε μια μάχη για την κοινωνική καταξίωση (Γάσιος, 2015, σσ.339-341). Η ηγεσία του συλλόγου ίσως χρησιμοποίησε την εχθρότητα των ντόπιων ως εργαλείο εσωτερικής συσπείρωσης αναγκάζοντας το αθηναϊκό κατεστημένο να αναγνωρίσει τη δυναμική της.

Η ΑΕΚ τελικά λειτούργησε ως ο μοχλός που επέτρεψε στους πρόσφυγες να μεταβούν από την περιθωριοποίηση στην κοινωνική αναγνώριση. Η ομάδα δεν προσέφερε μόνο αθλητικές επιτυχίες, αλλά μια ηθική δικαίωση. Ο προσφυγικός κόσμος απέδειξε ότι διέθετε οργάνωση, πειθαρχία και μια ιστορική μνήμη που δεν μπορούσε να αγνοηθεί.

2.7 Συμπέρασμα

Η δεύτερη ενότητα της εργασίας μου καταδεικνύει ότι η ίδρυση της ομάδας υπήρξε μια στρατηγική επιλογή της προσφυγικής ελίτ προκειμένου να διασώσει τον πολιτισμό της και να διαπραγματευτεί τη θέση της στην Ελλάδα, χρησιμοποιώντας τη μνήμη ως το πιο ισχυρό της όπλο. Αυτή η ανάγκη για διαφύλαξη της μνήμης είναι που οδήγησε, δεκαετίες αργότερα, στη δημιουργία των Μουσείων στο σύγχρονο γήπεδο, ως την τελική δικαίωση της προσπάθειας που ξεκίνησε το 1924.

3.Μετασχηματισμοί της προσφυγικής μνήμης: Από το «τότε» στο «τώρα»

Η μελέτη της προσφυγικής μνήμης στο πλαίσιο ενός αθλητικού συλλόγου όπως η ΑΕΚ απαιτεί την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι αναμνήσεις και τα βιώματα εξελίσσονται μέσα στον χρόνο. Η μνήμη δεν παραμένει ποτέ σταθερή. Το παρελθόν αναδιαμορφώνεται συνεχώς με βάση τις συνθήκες, τις ανάγκες και τα ερωτήματα που θέτει η κοινωνία στο παρόν (Τσατσούλη, 2026, σσ. 30-31).

Η ΑΕΚ συμπλήρωσε έναν αιώνα ιστορίας και η προσφυγική της ταυτότητα έχει περάσει από διάφορα στάδια ακολουθώντας τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές στην Ελλάδα. Η μνήμη της προσφυγιάς ξεκίνησε ως ένα άμεσο, επώδυνο βίωμα των ανθρώπων που έχασαν τις εστίες τους και προσπάθησαν να επιβιώσουν. Σήμερα, η ίδια αυτή μνήμη έχει μετατραπεί σε ένα ισχυρό στοιχείο πολιτισμικής κληρονομιάς, συλλογικής υπερηφάνειας και σύγχρονης οπαδικής κουλτούρας.

Η συγκεκριμένη ενότητα εξετάζει αυτούς ακριβώς τους μετασχηματισμούς. Αρχικά, αναλύεται η μετάβαση από τη βιωμένη μνήμη της πρώτης γενιάς προσφύγων στην πολιτισμική μνήμη των νεότερων γενεών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον ρόλο του χώρου, μέσα από τη σύγκριση των παλιών προσφυγικών εγκαταστάσεων με το σύγχρονο γήπεδο στη Νέα Φιλαδέλφεια και τα μουσεία του. Τέλος, η ανάλυση επικεντρώνεται στο πώς η μνήμη αυτή εντάσσεται στις διαδικασίες της σύγχρονης αθλητικής βιομηχανίας και του μάρκετινγκ, διατηρώντας παράλληλα τον συγκινησιακό της χαρακτήρα.

3.1 Η εξέλιξη του προσφυγικού τραύματος

Η διαδικασία κατά την οποία η μνήμη της προσφυγικής εμπειρίας μεταβιβάστηκε στο εσωτερικό των μελών του συλλόγου της ΑΕΚ δεν υπήρξε μια γραμμική ή αυτόματη μεταφορά πληροφοριών, αλλά μια σύνθετη κοινωνική διεργασία. Για να κατανοηθεί το βάθος αυτής της εξέλιξης είναι απαραίτητο να εξεταστεί η δομή της πρώτης γενιάς προσφύγων, των ανθρώπων δηλαδή που το 1924 ίδρυσαν τον σύλλογο. Για αυτή την αρχική κοινότητα, η μνήμη δεν αποτελούσε αντικείμενο ιστορικής μελέτης ή ιδεολογικής αναζήτησης μα μια καθημερινή και συχνά επώδυνη πραγματικότητα. Το τραύμα του

ξεριζωμού, η απώλεια των υλικών αγαθών, ο βίαιος αποχωρισμός από τους οικείους χώρους της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης και των μικρασιατικών παραλίων και η σκληρή πραγματικότητα της επιβίωσης στις παράγκες των αθηναϊκών προαστίων, διαμόρφωσαν μια βιωμένη μνήμη που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την καθημερινή εμπειρία (Exertzoglou, 2015, σ. 217).

Σε αυτή την πρώτη φάση, η ΑΕΚ λειτούργησε ως ένας ζωντανός οργανισμός συλλογικής και κοινωνικής δικτύωσης. Η συμμετοχή στα κοινά του συλλόγου, είτε ως αθλητής είτε ως υποστηρικτής, πηγάζε από την ανάγκη εύρεσης ενός οικείου χώρου μέσα σε ένα περιβάλλον που αντιμετώπιζε τους πρόσφυγες με καχυποψία. Η μνήμη τότε εκφραζόταν μέσα από λεκτικούς κώδικες, τα κοινά ακούσματα, τις γαστρονομικές συνήθειες, αλλά και τη διατήρηση των ιδιωτικών κειμηλίων που είχαν διασωθεί από την καταστροφή. Η σταδιακή ενηλικίωση της δεύτερης γενιάς, δηλαδή των παιδιών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από πρόσφυγες γονείς, σηματοδότησε την πρώτη μεγάλη καμπή σε αυτή τη μνημονική πορεία. Η γενιά αυτή δεν είχε βιώματα των Χαμένων Πατρίδων, αλλά μεγάλωσε μέσα στο συγκινησιακό φορτίο του προσφυγικού σπιτιού. Η ΑΕΚ για τη δεύτερη αυτή γενιά έγινε το όχημα για να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στο άγνωστο παρελθόν των γονέων τους και στο δικό τους παρόν στην ελληνική κοινωνία.

Με την πάροδο των δεκαετιών, και ιδιαίτερα προς τα τέλη του 20ού αιώνα, η πρώτη γενιά των προσφύγων άρχισε να εκλείπει. Αυτή η βιολογική πραγματικότητα δημιούργησε μια βαθιά κρίση ταυτότητας καθώς η προφορική, άτυπη και καθημερινή μετάδοση της μνήμης δεν ήταν πλέον εφικτή. Η απώλεια του ζωντανού λόγου του παππού ή της γιαγιάς προς το εγγόνι άφησε ένα κενό το οποίο απειλούσε να μετατρέψει την προσφυγική ταυτότητα της ΑΕΚ σε μια απλή ιστορική υποσημείωση, αποκομμένη από τη σύγχρονη πραγματικότητα των φιλάθλων της.

Για να αντιμετωπιστεί αυτή η απειλή της λήθης ενεργοποιήθηκαν οι μηχανισμοί της πολιτισμικής μνήμης. Όταν οι άνθρωποι που έζησαν τα γεγονότα δεν είναι πλέον παρόντες, η κοινότητα συχνά σπεύδει να αναζητήσει τεχνητά μέσα για να διατηρήσει το παρελθόν της. Έτσι η μνήμη μετατρέπεται από μια προφορική διαδικασία σε μια σταθερή, αντικειμενική δομή. Αυτός ο μετασχηματισμός απαιτεί τη συνειδητή παρέμβαση θεσμικών φορέων, οι οποίοι αναλαμβάνουν να συλλέξουν, να ταξινομήσουν και να επανερμηνεύσουν τα αποσπάσματα του παρελθόντος δημιουργώντας μια ιστορική αφήγηση που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος.

Στην περίπτωση της σύγχρονης ΑΕΚ, αυτή η μετάβαση στην πολιτισμική μνήμη συντελέστηκε μέσα από τη ριζική αναδιοργάνωση του τρόπου με τον οποίο ο σύλλογος διαχειρίζεται την ιστορία του. Το βάρος της διατήρησης της προσφυγικής ταυτότητας μετατοπίστηκε από την ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας στη δημόσια σφαίρα των θεσμών του σωματείου. Τα αντικείμενα που κάποτε φυλάσσονταν ως οικογενειακά κειμήλια στα συρτάρια των προσφυγικών σπιτιών, όπως παλιές φωτογραφίες, έγγραφα, φανέλες, προσωπικά αντικείμενα από την Πόλη ή τη Σμύρνη, άλλαξαν κατεύθυνση. Αποσπάστηκαν από το στενό πλαίσιο της προσωπικής ανάμνησης και εισήλθαν στον χώρο των μουσείων του συλλόγου, όπου απέκτησαν την ιδιότητα του ιστορικού τεκμηρίου.

3.2 Η μνήμη στον χώρο

Η μελέτη της συλλογικής μνήμης στο πλαίσιο ενός αθλητικού συλλόγου δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στις λεκτικές αφηγήσεις ή στα σύμβολα· για να επιβιώσει και να γίνει αντιληπτή έχει ανάγκη να εγγραφεί στον φυσικό χώρο (Κυραμαργιού & Λαφαζάνη, 2024, σελ. 45). Οι κοινωνικές ομάδες συνδέουν τις αναμνήσεις τους με συγκεκριμένα τοπία, κτίρια και γεωγραφικά σημεία τα οποία μετατρέπονται σε υλικούς φορείς της ταυτότητάς τους. Στην περίπτωση της ΑΕΚ η σχέση του συλλόγου με τον χώρο της Νέας Φιλαδέλφειας αποτελεί το πιο ορατό και απτό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο το προσφυγικό παρελθόν μετασχηματίστηκε, περνώντας από τη φάση της πρώτης εγκατάστασης στη σύγχρονη εποχή της μνημειακής αρχιτεκτονικής.

Στα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς η εγκατάσταση των Μικρασιατών στη Νέα Φιλαδέλφεια χαρακτηρίστηκε από την προχειρότητα και την ανάγκη για άμεση στέγαση. Ο χώρος τότε οριζόταν από υλικά στοιχεία που αντανakλούσαν στην οικονομική ανέχεια, τον ξεριζωμό και το καθεστώς που βίωναν οι πρώτοι κάτοικοι. Το αρχικό γήπεδο της ΑΕΚ, το οποίο τους παραχωρήθηκε από την πολιτεία στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και εγκαινιάστηκε επίσημα το 1930, δημιουργήθηκε μέσα από την εθελοντική εργασία των ίδιων των προσφύγων. Οι πρώτοι φίλαθλοι και αθλητές του συλλόγου συμμετείχαν προσωπικά στο μπάζωμα του χώρου και στην κατασκευή των πρώτων κερκίδων. Σε αυτή την αρχική περίοδο το γήπεδο δεν αποτελούσε ένα αποστασιοποιημένο αρχιτεκτονικό μνημείο, αλλά μια οργανική προέκταση του προσφυγικού συνοικισμού. Ήταν ένας χώρος οικείος και άμεσα

συνδεδεμένος με τα βιώματα της καθημερινής βιοπάλης που αντανακλούσαν την κοινωνική κατάσταση των φορέων της.

Αυτό το παραδοσιακό γήπεδο λοιπόν, με τα χρόνια μετεξελίχθηκε στο ιστορικό στάδιο «Νίκος Γκούμας» που λειτούργησε για δεκαετίες ως ο κεντρικός μνημονικός τόπος του συλλόγου. Η κατεδάφισή του το 2003 και η επακόλουθη σχεδόν εικοσαετής απουσία της ΑΕΚ από τη φυσική της έδρα προκάλεσαν ένα βαθύ χωρικό τραύμα στην οπαδική κοινότητα. Η επιστροφή στη Νέα Φιλαδέλφεια δεν αποτελούσε απλώς ένα στεγαστικό ή οικονομικό αίτημα, αλλά μια επιτακτική ανάγκη για την αποκατάσταση της ιστορικής συνέχειας και της συλλογικής μνήμης.

Η κατασκευή και η λειτουργία του νέου γηπέδου «Αγία Σοφία», σηματοδοτεί την πλήρη επικράτηση της πολιτισμικής μνήμης πάνω στο αστικό τοπίο. Ο χώρος δεν χαρακτηρίζεται πλέον από την προχειρότητα αλλά από ένα υπερσύγχρονο, πολυτελές και επιβλητικό αρχιτεκτονικό πλαίσιο. Η επιλογή του ονόματος «Αγία Σοφία», η βυζαντινή αρχιτεκτονική προσέγγιση με τους τέσσερις πυλώνες-κίονες, η παρουσία του μεγάλου γλυπτού του δικέφαλου αετού στην κεντρική πλατεία και οι ονομασίες των θυρών που παραπέμπουν στις ιστορικές πόλεις της Μικράς Ασίας και της Θράκης, αποτελούν συνειδητές στρατηγικές εγγραφής της ιστορίας στον χώρο. Το παρελθόν δεν αφήνεται πλέον στην αυθόρμητη ανάμνηση των ανθρώπων, επιβάλλεται οπτικά και χωρικά σε κάθε επισκέπτη.

Σε αυτό το σημείο ο ρόλος των δύο μουσείων που στεγάζονται στο νέο κτιριακό συγκρότημα, του Μουσείου Ιστορίας της ΑΕΚ και του Μουσείου Προσφυγικού Ελληνισμού, καθίσταται κομβικός. Η ενσωμάτωση των μουσείων μέσα στον ίδιο τον χώρο του γηπέδου μετατρέπει το αθλητικό κέντρο σε έναν πολυλειτουργικό πολιτισμικό κόμβο. Η μνήμη της προσφυγιάς παύει να είναι μια διάχυτη ατμόσφαιρα ή μια προφορική διήγηση και αποκτά μνημειακό και μουσειακό χαρακτήρα. Τα δύο μουσεία λοιπόν λειτουργούν ως οι ερμηνευτικοί πυλώνες του σταδίου, προσφέροντας το απαραίτητο ιδεολογικό και ιστορικό βάθος στην αθλητική δραστηριότητα.

Το γήπεδο και τα μουσεία του δεν απευθύνονται μόνο στους παραδοσιακούς οπαδούς της ομάδας αλλά λειτουργούν ως πόλοι έλξης για τον ευρύτερο αστικό και αθλητικό τουρισμό. Ο επισκέπτης δεν έρχεται απλώς για να παρακολουθήσει έναν ποδοσφαιρικό αγώνα· βιώνει μια ολοκληρωμένη πολιτισμική εμπειρία της ιστορίας του συλλόγου και περιηγείται σε έναν χώρο που λειτουργεί ως ζωντανό μνημείο της μικρασιατικής μνήμης. Μέσα από αυτή την αρχιτεκτονική και μουσειακή ανάπλαση, η ΑΕΚ κατάφερε να εξασφαλίσει τη χωρική

αιωνιότητα της μνήμης της προσφέροντας στις νεότερες γενιές ένα σταθερό σημείο αναφοράς για την αναπαραγωγή της συλλογικής τους ταυτότητας στον 21ο αιώνα.

3.3 Η οικονομία του αθλητισμού και ο μετασχηματισμός της προσφυγικής ταυτότητας στη σύγχρονη αθλητική βιομηχανία

Όταν εξετάζουμε την πορεία ενός αθλητικού συλλόγου με τις ιδιαιτερότητες της ΑΕΚ στο πέρασμα του χρόνου, ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια βασική αντίφαση της σύγχρονης εποχής. Από τη μία πλευρά, υπάρχει μια ιστορική ταυτότητα που γεννήθηκε μέσα από τον πόνο, την απώλεια και την ανάγκη των προσφύγων να ριζώσουν σε μια νέα πατρίδα. Από την άλλη πλευρά όμως, υπάρχει η πραγματικότητα του σύγχρονου ποδοσφαίρου το οποίο λειτουργεί ως μια παγκοσμιοποιημένη βιομηχανία με αυστηρούς οικονομικούς όρους (Martin et al., 2011, σ. 43). Η μετάβαση από το «τότε» στο «τώρα» είναι στην πραγματικότητα η ιστορία του πώς ένας οργανισμός καταφέρνει να ισορροπήσει ανάμεσα σε αυτούς τους δύο κόσμους, μετατρέποντας τη μνήμη του σε ένα ζωντανό και ενεργό στοιχείο του παρόντος του.

Σε αυτό το σημείο ξεκινά ένας βαθύς μετασχηματισμός. Για να επιβιώσει ένας σύλλογος στο σύγχρονο περιβάλλον, δεν αρκεί απλώς να αγωνίζεται στο γήπεδο· πρέπει να διαθέτει μια ισχυρή ταυτότητα που να τον διαφοροποιεί από τους ανταγωνιστές του. Στη γλώσσα της αγοράς, αυτό συχνά ονομάζεται μάρκετινγκ ή στρατηγική επικοινωνίας. Όμως στην περίπτωση της ΑΕΚ η διαδικασία είναι πολύ πιο βαθιά και ουσιαστική. Ο σύλλογος αντιλαμβάνεται ότι οι ρίζες του και το συναίσθημα που κουβαλά η ιστορία του είναι τα πιο ισχυρά του όπλα απέναντι στην αποξένωση που χαρακτηρίζει το σύγχρονο εμπορευματοποιημένο ποδόσφαιρο.

Αυτός ο μετασχηματισμός δεν σημαίνει απαραίτητα αλλοίωση ή «ξεπούλημα» των «ιδανικών» της ομάδας, όπως συχνά φοβούνται οι παραδοσιακοί οπαδοί. Αντίθετα αποτελεί μια αναγκαία διαδικασία προσαρμογής ώστε η μνήμη να παραμείνει ζωντανή στο σήμερα. Στο σύγχρονο ποδόσφαιρο, οι ομάδες που δεν έχουν βαθιές ρίζες και ξεκάθαρη κοινωνική αναφορά κινδυνεύουν να γίνουν εφήμερα κατασκευάσματα. Η ΑΕΚ, επενδύοντας στην προσφυγική της ταυτότητα, καταφέρνει να προσφέρει στους φιλάθλους της κάτι πολύ περισσότερο από έναν απλό ποδοσφαιρικό αγώνα. Τους προσφέρει μια αίσθηση του ανήκειν,

μια σύνδεση με ένα ευρύτερο ιστορικό αφήγημα που ξεπερνά τα στενά όρια των ενενήντα λεπτών ενός παιχνιδιού.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η προσφυγική μνήμη αποκτά μια νέα υπόσταση. Όταν ένας φίλαθλος αγοράζει ένα εισιτήριο, μια φανέλα με τον δικέφαλο αετό ή επισκέπτεται το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού, ναι μεν συμμετέχει σε μια οικονομική δραστηριότητα αλλά ταυτόχρονα επιτελεί μια πράξη μνήμης. Η οικονομική διάσταση γίνεται το όχημα που επιτρέπει στην ιστορία να συντηρηθεί, να χρηματοδοτηθεί και να διαδοθεί σε κοινά που ίσως δεν είχαν ποτέ πριν επαφή με τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το μάρκετινγκ του συλλόγου δεν εφευρίσκει μια ψεύτικη ιστορία για να πουλήσει προϊόντα, παίρνει την πραγματική ιστορία και τη μεταφράζει σε μια γλώσσα που μπορεί να κατανοήσει και να καταναλώσει ο σύγχρονος άνθρωπος. Φυσικά, αυτή η ισορροπία είναι λεπτή και απαιτεί προσεκτική διαχείριση. Ο κίνδυνος της υπερβολικής εμπορευματοποίησης, όπου το συναίσθημα μετατρέπεται σε ένα φτηνό καταναλωτικό προϊόν χωρίς ουσία, είναι πάντα υπαρκτός στη σύγχρονη εποχή (Martin et al., 2011, σ. 45). Ωστόσο, η ίδια η φύση της οπαδικής κουλτούρας της ομάδας λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας.

Συμπερασματικά, η πορεία της αθλητικής μνήμης της ΑΕΚ δείχνει ότι η σύγχρονη αθλητική βιομηχανία δεν αποτελεί κατ' ανάγκη τον εχθρό της ιστορικής ταυτότητας. Όταν υπάρχει στρατηγικό όραμα και σεβασμός στις ιστορικές ρίζες της κοινότητας, τα εργαλεία της οικονομίας και του μάρκετινγκ μπορούν να γίνουν οι καλύτεροι θεματοφύλακες της συλλογικής μνήμης. Η ΑΕΚ του 21ου αιώνα κατάφερε να τα μετασχηματίσει σε ένα σύγχρονο, ζωντανό και οικονομικά ισχυρό πολιτισμικό οικοδόμημα. Με τον τρόπο αυτό, εξασφάλισε ότι η ιστορία των ιδρυτών της δεν θα ξεχαστεί.

4. Το Μουσείο της ΑΕΚ: αφήγηση και διαχείριση της μνήμης

Η ανάλυση του Μουσείου της ΑΕΚ δεν αποτελεί μια απλή καταγραφή εκθεμάτων αλλά μια μελέτη του τρόπου με τον οποίο ένας αθλητικός σύλλογος διαχειρίζεται το παρελθόν του για να νοηματοδοτήσει το παρόν. Η κατανόηση του σύγχρονου Μουσείου προϋποθέτει την εξέταση του γηπέδου πάνω στο οποίο εγγράφονται διαδοχικά στρώματα προσφυγικής και αστικής ιστορίας. Η επιλογή της τοποθεσίας στη Νέα Φιλαδέλφεια δεν είναι τυχαία, αλλά αποτελεί την κατάληξη μιας μακράς πορείας που ξεκίνησε με την εγκατάσταση των προσφύγων στον συνοικισμό του Ποδονίφτη κατά την άφιξη τους στον ελλαδικό χώρο (Μακρής, 2024, σ. 213).

Ιστορικά, όπως επισημαίνει ο Μπαλτάς (2004, σ. 115), οι απαρχές του αθλητισμού στη Νέα Φιλαδέλφεια είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την αστική αποκατάσταση των προσφύγων. Η εξεύρεση χώρων άθλησης αποτέλεσε ζήτημα ζωτικής σημασίας για τα προσφυγικά σωματεία καθώς η δημιουργία μόνιμων υποδομών σηματοδοτούσε την αποδοχή της νέας πραγματικότητας και την οριστική απώλεια της ελπίδας για επιστροφή στις πατρίδες. Στο πλαίσιο αυτό η δημιουργία του πρώτου γηπέδου της ΑΕΚ το 1926 υπήρξε καρπός πολιτικών διεργασιών και κοινωνικής ανάγκης. Με την πρωτοβουλία του Ιωάννη Χρυσαφίδη, μέλους της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, παραχωρήθηκε η δενδρόφυτη έκταση που αρχικά προοριζόταν για γυμναστήριο των προσφυγόπουλων (Μακρίδης, 1952, σελ. 28–30). Η εφημερίδα *Εμπρός* (1928/26 Ιουνίου) περιέγραφε τότε την ανάδυση μιας «νέας πόλης στον Ποδονίφτη», αναδεικνύοντας τη δυναμική της περιοχής.

Η κατασκευή του πρώτου γηπέδου που εγκαινιάστηκε στις 2 Νοεμβρίου 1930, παρουσία μελών της πολιτικής ηγεσίας σε έναν αγώνα μεταξύ ΑΕΚ και Ολυμπιακού, υπήρξε μια πράξη συλλογικής αυτοοργάνωσης (Μακρίδης, 1952, σελ. 28–30). Οι ίδιοι οι φίλαθλοι του συλλόγου εργάστηκαν εθελοντικά για την αποψίλωση του χώρου, μετατρέποντας μια ακατέργαστη έκταση στον πρώτο «ναό» της προσφυγικής αθλητικής ιδέας. Αυτή η ιστορική φόρτιση του εδάφους εξηγεί γιατί η ανέγερση του σύγχρονου γηπέδου και του ενσωματωμένου μουσείου του εκλαμβάνεται σήμερα όχι απλώς ως ένα τεχνικό έργο αλλά ως μια πράξη ιστορικής δικαίωσης.

Σήμερα, η αρχιτεκτονική του νέου γηπέδου της ΑΕΚ, σχεδιασμένη από τον Θανάση Κυρατσούς, υιοθετεί τη μορφή ενός οχυρωμένου «κάστρου» με βυζαντινές αναφορές λειτουργώντας ως ένας προστατευτικός φύλακας για τη μνήμη αυτή. Το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ επομένως, τοποθετείται στην απόληξη αυτής της ιστορικής διαδρομής και στη σύγχρονη ψηφιακή και σκηνογραφημένη αφήγηση. Η συνέχεια του χώρου λειτουργεί ως το απόλυτο πειστήριο μιας αδιάσπαστης ιστορικής γραμμής, η οποία όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, υπόκειται σε συγκεκριμένες μουσειολογικές επιλογές και αποσιωπήσεις.

4.1 Η Μουσειολογική Μετάβαση

Η σύγχρονη μουσειολογία έχει μετατοπιστεί από την παραδοσιακή προσήλωση στα "έργα υψηλής τέχνης" προς την ανάδειξη της λαϊκής κουλτούρας και της καθημερινότητας (Reilly, 2014 σσ. 48-52). Ο αθλητισμός ως κεντρικός πυλώνας της κοινωνικής ζωής καταλαμβάνει πλέον εξέχουσα θέση σε αυτή τη νέα πραγματικότητα. Το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ δεν αποτελεί απλώς έναν χώρο έκθεσης τροπαίων αλλά ένα πεδίο όπου η αθλητική δραστηριότητα διασταυρώνεται με την κοινωνική ιστορία.

Το συγκεκριμένο μουσείο παρουσιάζει μια ιδιότυπη υβριδική μορφή. Δομικά κατατάσσεται στα εταιρικά μουσεία (corporate museums), καθώς ανήκει και χρηματοδοτείται από έναν επαγγελματικό οργανισμό που η ουσία του είναι βαθιά κοινοτική (Δαλγίτση & Τζούλα, 2001, σελ. 28-33). Η ταυτότητά του όμως δεν εξαντλείται στις επιδόσεις της ομάδας αλλά λειτουργεί ως φύλακας της προσφυγικής μνήμης. Αυτό το διπλό πρόσημο συνεπάγεται μια συνεχή διαπραγμάτευση. Η συνύπαρξη του "εταιρικού" με το "κοινοτικό" στοιχείο δημιουργεί μια δυναμική σχέση καθώς το μουσείο καλείται να εξισορροπήσει την προβολή ενός σύγχρονου αθλητικού οργανισμού με τη διατήρηση μιας συλλογικής μνήμης που έχει τις ρίζες της στο τραύμα της προσφυγιάς. Η φύση αυτή του Μουσείου Ιστορίας της ΑΕΚ αναδεικνύει μια ευρύτερη τάση στη σύγχρονη μουσειολογία όπου οι αθλητικοί οργανισμοί μετατρέπονται σε φορείς διαχείρισης της δημόσιας ιστορίας.

Στο πλαίσιο αυτό, η επιλογή των εκθεμάτων και ο τρόπος παρουσίασής τους υπερβαίνουν την απλή παράθεση αθλητικών επιτυχιών. Η χρήση πρωτογενών τεκμηρίων, όπως τα καταστατικά ίδρυσης του συλλόγου και η αλληλογραφία των πρώτων διοικητικών του συμβουλίων, προσδίδει στο μουσείο έναν χαρακτήρα ιστορικού αρχείου (Γκαζή &

Νικηφορίδου, 2004, σσ. 1-4). Η ανάδειξη ακόμα της "υλικής κουλτούρας" του συλλόγου από τα πρώτα χειρόγραφα έως τα καθίσματα του παλαιού γηπέδου λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στις διαφορετικές γενιές οπαδών, μετατρέποντας το αθλητικό αντικείμενο σε ιστορικό κειμήλιο.

Επιπλέον, η ενσωμάτωση της προσφυγικής ταυτότητας στην επίσημη μουσειακή αφήγηση λειτουργεί ως παράγοντας νομιμοποίησης του συλλόγου στη συνείδηση της κοινής γνώμης. Το μουσείο δεν περιορίζεται στην καταγραφή αγωνιστικών στατιστικών αλλά επιδιώκει να ερμηνεύσει την εξέλιξη της ΑΕΚ ως αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής και αστικής εξέλιξης της Νέας Φιλαδέλφειας (Χαραλαμπίδης, 2024, σσ.241-242). Με αυτόν τον τρόπο η αθλητική ιστορία παύει να είναι μια απομονωμένη δραστηριότητα και εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της νεοελληνικής ιστορίας προσφέροντας στον επισκέπτη μια ολιστική κατανόηση του παρελθόντος. Η στρατηγική αυτή επιτρέπει στο μουσείο να διατηρεί την αυθεντικότητά του αποφεύγοντας τον κίνδυνο μιας μονοδιάστατης εμπορικής προβολής και ενισχύοντας τον ρόλο του ως ζωντανό κύτταρο πολιτισμού και μνήμης (Δαλγίτση & Τζούλα, 2001, σελ. 58).

4.2 Ανάλυση της Εκθεσιακής Αφήγησης

Η είσοδος στον τρίτο όροφο του κτιρίου σηματοδοτεί τη μετάβαση από τον εξωτερικό αρχιτεκτονικό συμβολισμό στην εσωτερική συστηματική οργάνωση της μνήμης. Το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ υιοθετεί μια σύγχρονη μουσειολογική προσέγγιση, όπου η πληροφορία δεν παρατίθεται απλώς αλλά σκηνοθετείται με σκοπό τη δημιουργία μιας βιωματικής εμπειρίας για τον επισκέπτη. Η ίδρυση και τα εγκαίνια του χώρου, τα οποία συμπίπτουν χρονολογικά με τη συμπλήρωση των 100 ετών από την ίδρυση του συλλόγου, υπογραμμίζουν τον επετειακό και μνημονικό χαρακτήρα του εγχειρήματος.

Η έναρξη της αφήγησης πραγματοποιείται μέσα από έναν εισαγωγικό διάδρομο, ο οποίος λειτουργεί ως μια σταδιακή αναδρομή στο παρελθόν. Μπαίνοντας στον χώρο, ο επισκέπτης αντικρίζει δεξιά και αριστερά τις μορφές των σύγχρονων ποδοσφαιριστών που στελέχωναν την ομάδα κατά την περίοδο της δημιουργίας του μουσείου, συνδέοντας έτσι την τρέχουσα πραγματικότητα του συλλόγου με την έκθεση. Προχωρώντας περαιτέρω στον ίδιο διάδρομο, η παρουσίαση καθοδηγεί τον θεατή προς τα πίσω στον χρόνο, καθώς από τη μία πλευρά

απεικονίζονται οι πρωταγωνιστές των πιο πρόσφατων δεκαετιών και από την άλλη οι παλαιότερες ιστορικές μορφές του σωματείου. Αυτή η χωροταξική επιλογή προετοιμάζει τον επισκέπτη για την είσοδό του στην κύρια έκθεση. Η συνέχεια της διαδρομής, με την αναπαράσταση του καταστήματος των Αιμίλιου Ιωνά και Κωνσταντίνου Δημόπουλου στην οδό Βερανζέρου αποτελεί μια κρίσιμη μουσειογραφική επιλογή. Η χωρική αυτή αναπαράσταση του σημείου ίδρυσης του συλλόγου προσδίδει υλική υπόσταση σε μια ιστορική στιγμή που μέχρι πρότινος επιβίωνε στο εκάστοτε παρόν κυρίως μέσα από την προφορική παράδοση και τα γραπτά τεκμήρια.

Στο κύριο μέρος της έκθεσης η διάταξη ακολουθεί μια γραμμική χρονολογική ροή η οποία υποστηρίζεται από μεγάλες προθήκες-βιτρίνες. Αυτή η δομή επιτρέπει την οργάνωση του ιστορικού χρόνου σε διακριτές ενότητες διευκολύνοντας την κατανόηση της εξέλιξης του συλλόγου από το 1924 έως σήμερα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ενσωμάτωση των ομοιωμάτων εμβληματικών προσωπικοτήτων στο κέντρο της έκθεσης. Από μουσειολογικής άποψης τα ομοιώματα αυτά δεν λειτουργούν απλώς ως εκθέματα αλλά ως ζωντανές αναπαραστάσεις που γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ παρελθόντος και παρόντος (Columbia Center for Archaeology). Η επιλογή της ρεαλιστικής απεικόνισης μορφών όπως ο Κώστας Νεστορίδης, ο Μίμης Παπαϊωάννου, αλλά και η εξαιρετικά πιστή τρισδιάστατη αναπαράσταση του Στέλιου Μανωλά, μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την ιστορική πληροφορία στην ανθρωποκεντρική προσέγγιση. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η μορφή του Θωμά Μαύρου, ο οποίος αποτελεί τον μοναδικό εν ζωή αθλητή που περιλαμβάνεται στους τέσσερις ιστορικούς πυλώνες του σταδίου και αποτυπώνεται στον εκθεσιακό χώρο. Αυτή η πρακτική, αν και ελκυστική για το ευρύ κοινό, ενέχει τον κίνδυνο της αποσπασματικής μνήμης καθώς εστιάζει στο άτομο-ήρωα, απομονώνοντάς τον συχνά από το ευρύτερο κοινωνικό και αθλητικό πλαίσιο της εποχής του. Ένα ακόμα ομοίωμα στο μουσείο που αξίζει να αναφερθεί είναι αυτό του εμβληματικού ηθοποιού Κώστα Βουτσά, μια μουσειογραφική επιλογή που μετατοπίζει άμεσα την αφήγηση από το αυστηρά αθλητικό πλαίσιο στο ευρύτερο πολιτισμικό και συναισθηματικό, αναδεικνύοντας τη φιγούρα του «επώνυμου πιστού οπαδού» ως φορέα της προσφυγικής μνήμης.

Μια ιδιαίτερη μουσειογραφική παράμετρος που αναπτύσσεται στον τρίτο όροφο του κτηρίου αφορά τον τρόπο με τον οποίο το μουσείο επιλέγει να διαχειριστεί τη διοικητική ιστορία του συλλόγου. Η έκθεση δεν περιορίζεται στους αθλητές αλλά εικονογραφεί τη διαδρομή των σημαντικότερων προέδρων και ιδιοκτητών που σφράγισαν την πορεία του σωματείου. Η

σημειολογική οργάνωση αυτού του χώρου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς τοποθετεί σε μια νοητή ευθεία γραμμή το ιστορικό παρελθόν με τη σύγχρονη διοικητική πραγματικότητα.

Συγκεκριμένα, η παρουσίαση ξεκινά από την εμβληματική ιστορική φωτογραφία του Κωνσταντίνου Σπανούδη πλάι στους υπόλοιπους ιδρυτές του συλλόγου, περνά στο ομοίωμα του Λουκά Μπάρλου και καταλήγει σε μια ειδικά διαμορφωμένη αυτόνομη ενότητα αφιερωμένη στον αναμορφωτή της σύγχρονης εποχής του συλλόγου, Δημήτρη Μελισσανίδη. Αυτή η χωρική επιλογή η οποία πλαισιώνεται από προσωπικά του ενθύμια και την κεντρική φωτογραφία από την τελετή αγιασμού και θεμελίωσης του νέου σταδίου, επιτελεί μια διπλή μουσειολογική λειτουργία. Από τη μία πλευρά, εντάσσει τη σύγχρονη διοικητική ηγεσία στο πάνθεον των ιστορικών ευεργετών του σωματείου, προσφέροντας μια ισχυρή θεσμική νομιμοποίηση. Από την άλλη, μετατρέπει τη δημιουργία του ίδιου του γηπέδου και του μουσείου σε ένα επιστέγασμα προσωπικής και συλλογικής υπόσχεσης.

Η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας αποτελεί δομικό στοιχείο του μουσείου και αξίζει να αναφερθεί. Η κορύφωση της βιωματικής εμπειρίας του επισκέπτη επιτυγχάνεται μέσα από μια προηγμένη μουσειογραφική εγκατάσταση που εφαρμόζει τις αρχές της «ακουστικής και χωρικής εμπύθισης» (Βαφειάδου, 2016, σσ.249-258). Σε ένα συγκεκριμένο σημείο της διαδρομής, ο επισκέπτης αποκόπτεται από την κλασική ροή των προθηκών και καλείται να περάσει μέσα από μια πιστή αναπαράσταση της φυσούνας των αποδυτηρίων, η οποία καταλήγει σε έναν προσομοιωμένο χώρο που δίνει την αίσθηση της εισόδου στον αγωνιστικό χώρο του σταδίου.

Η εγκατάσταση αυτή λειτουργεί ως ένας αποτελεσματικός μηχανισμός συναισθηματικής ταύτισης. Καθώς ο επισκέπτης περπατάει, το περιβάλλον πλημμυρίζει από ψηφιακά ακουστικά ερεθίσματα όπως ιαχές από τις κερκίδες, συνθήματα των οπαδών και αναπαραγωγές πανηγυρισμών από εμβληματικά γκολ του παρελθόντος. Αυτή η επιλογή μετατοπίζει τον ρόλο του θεατή από παθητικό παρατηρητή της ιστορίας σε ενεργό συμμετόχο του αθλητικού τελετουργικού (Suroto et al., 2020, σσ.171-174). Το μουσείο δανείζεται στοιχεία από τη θεατρική σκηνογραφία για να αναπαράγει την ψυχολογική πίεση και την έξαψη που βιώνει ο ίδιος ο ποδοσφαιριστής τη στιγμή της εξόδου στο γήπεδο. Αυτός ο εκσυγχρονισμός της αφηγηματικής μεθόδου δείχνει ότι η σύγχρονη αθλητική μουσειολογία δεν στηρίζεται πλέον μόνο στην ψυχρή ιστορική τεκμηρίωση του αντικειμένου, αλλά

επενδύει στην αναπαραγωγή του αθλητικού βιώματος ως εργαλείο για τη μεταφορά της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στις νεότερες γενιές. Ο επισκέπτης δεν είναι πλέον ένας παθητικός παρατηρητής, αλλά συμμετέχει ενεργά στην ανασύνθεση του παρελθόντος. Αυτός ο μετασχηματισμός του μουσείου από στατικό αρχείο σε διαδραστικό χώρο είναι σύμφωνος με τις σύγχρονες τάσεις της μουσειολογίας του αθλητισμού όπου η συγκίνηση και η εμπειρία ιεραρχούνται εξίσου με την ιστορική τεκμηρίωση (Βαφειάδου, 2016, σσ.249-258).

Επιπλέον, πέρα από τις διάσπαρτες ψηφιακές οθόνες που προσφέρουν στον επισκέπτη τη δυνατότητα αυτόνομης επιλογής του ιστορικού υλικού που επιθυμεί να μελετήσει, κεντρικό έκθεμα αποτελεί η διαδραστική, τρισδιάστατη (3D) ψηφιακή μακέτα του γηπέδου. Η συγκεκριμένη εγκατάσταση επιτρέπει την οπτική παρακολούθηση της χωρικής εξέλιξης του σταδίου στο πέρασμα των δεκαετιών, από την αρχική του μορφή ως ένας απλός αγροτικός χώρος (χωράφι) της δεκαετίας του '20, στην οικοδόμηση του ιστορικού σταδίου της ΑΕΚ, στην κατεδάφισή του και τελικά στην εκ βάθρων ανέγερση της σύγχρονης αθλητικής υποδομής.

Απαραίτητη, προφανώς είναι και η παρουσία στο μουσείο πρωτογενών ιστορικών πηγών, όπως τα πρώτα καταστατικά της ίδρυσης του συλλόγου και τα αυθεντικά πρακτικά των συνεδριάσεων του ΔΣ, που προσδίδει την απαραίτητη επιστημονική εγκυρότητα στην έκθεση. Η τοποθέτησή τους σε μαύρο φόντο και η προσεκτική ανάδειξή τους υπογραμμίζουν τη σημασία του εγγράφου ως αδιάψευστου μάρτυρα της ιστορικής συνέχειας. Εδώ παρατηρείται η προσπάθεια των σχεδιαστών του μουσείου να ισορροπήσουν ανάμεσα στον «ψηφιακό εκσυγχρονισμό» και την «ιστορική αυθεντικότητα». Η αυθεντικότητα αυτή υπογραμμίζεται περαιτέρω από την έκθεση της συλλογής εμφανίσεων του συλλόγου, όπου δίπλα στις κίτρινες φανέλες διαφόρων περιόδων εκτίθενται αθλητικά τεκμήρια διεθνούς βεληνεκούς, όπως η αυθεντική φανέλα της Ρεάλ Μαδρίτης. Ιδιαίτερη μουσειολογική αξία φέρει και η παρουσίαση του πιστού αντιγράφου της πρώτης φανέλας του συλλόγου, του 1924, με τα χαρακτηριστικά κορδόνια, η οποία κατασκευάστηκε εκ νέου και φορέθηκε στον ιστορικό φιλικό αγώνα της ΑΕΚ με τη Γαλατασαράι στην Κωνσταντινούπολη, το 2004, καλύπτοντας έτσι με υλικό τρόπο ένα κενό στη διασωθείσα υλική κληρονομιά.

Παράλληλα εμβληματική είναι και η παρουσία των πρώτων καθισμάτων από το παλιό γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας στο χώρο του μουσείου, κάτι που λειτουργεί ως ένα ισχυρό συναισθηματικό κειμήλιο. Αυτά τα αυθεντικά υλικά κομμάτια δεν αποτελούν απλώς

χρηστικά αντικείμενα του παρελθόντος, αλλά κουβαλούν τη βιωματική μνήμη των φιλάθλων που τα χρησιμοποίησαν για δεκαετίες. Έτσι, η τοποθέτησή τους στην έκθεση γεφυρώνει με πολύ άμεσο τρόπο τον υλικό κόσμο του παλιού σταδίου "Νίκος Γκούμας" με τη σύγχρονη υποδομή του νέου γηπέδου.

Συνοψίζοντας, το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ επιτυγχάνει να αναδείξει την πορεία του συλλόγου στην ολότητά της χρησιμοποιώντας μια ποικιλία μέσων: από την αναπαράσταση χώρων και τα ομοιώματα έως τις ψηφιακές εφαρμογές. Η κριτική προσέγγιση της έκθεσης αποκαλύπτει μια συνειδητή επιλογή προβολής της επιτυχίας και της ηρωικής διάστασης του συλλόγου, η οποία εξυπηρετεί τη διαμόρφωση μιας ισχυρής συλλογικής ταυτότητας των φιλάθλων στο σήμερα. Το στοίχημα για το μέλλον παραμένει η ενσωμάτωση ακόμη περισσότερων στοιχείων που αφορούν τις κοινωνικές προεκτάσεις του αθλητισμού, ώστε το μουσείο να μην αποτελεί μόνο έναν χώρο μνήμης της ομάδας αλλά και ένα ζωντανό κύτταρο κατανόησης της ευρύτερης αθλητικής ιστορίας της Ελλάδας.

4.3 Η Σιωπή των Εκθεμάτων: Επιλεκτική Μνήμη και οι Αποσιωπημένες Κρίσεις

Μια από τις πιο κρίσιμες παραμέτρους στη μελέτη ενός αθλητικού μουσείου είναι η διερεύνηση των στοιχείων που επιλέγονται να μείνουν εκτός της επίσημης αφήγησης (Reilly, 2014 σ.117). Ενώ το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ επιτυγχάνει μια εξαιρετική αναπαράσταση των θριάμβων και της προσφυγικής ταυτότητας, μια κριτική μουσειολογική ματιά θα αποκάλυπτε ότι η αφήγηση ακολουθεί μια γραμμική πορεία προς τη δόξα παρακάμπτοντας συστηματικά τις περιόδους βαθιάς κρίσης και εσωτερικής αποδιοργάνωσης του συλλόγου. Αυτό το φαινόμενο είναι σύνηθες σε μουσεία συλλόγων όπου ο στόχος είναι η διατήρηση ενός αψεγάδιαστου ηρωικού προφίλ που θα ενισχύει τη λατρεία των οπαδών και το εμπορικό branding της ομάδας (Mason&Sayner, 2018, σσ.5-7).

Συγκεκριμένα, οι «σκοτεινές περίοδοι» της ΑΕΚ, οι οποίες αφορούν, για παράδειγμα, την οικονομική κατάρρευση και τον αγωνιστικό υποβιβασμό του συλλόγου το 2013 (Αγαπαλίδης, 2013, σσ.1-4), απουσιάζουν από τον κύριο κορμό της έκθεσης. Ο υποβιβασμός μιας ομάδας με το μέγεθος και την ιστορία της ΑΕΚ αποτελεί ένα συλλογικό τραύμα για την κοινότητα των οπαδών της το οποίο όμως το μουσείο επιλέγει να «θεραπεύσει» μέσω της

σιωπής. Ενώ η ιστορική ολότητα θα απαιτούσε την ανάλυση των αιτιών που οδήγησαν σε αυτή την κρίση, το μουσείο προτιμά να εστιάζει στην αναγέννηση που ακολούθησε. Αυτή η επιλογή μετατρέπει την ιστορία από επιστημονική καταγραφή σε μια διδακτική παραβολή, όπου η «πτώση» παραλείπεται για να μη θολώσει την εικόνα της διαρκούς «ανόδου».

Επιπλέον, οι εσωτερικές διενέξεις ή η περίοδος που ο σύλλογος χρειάστηκε να αγωνιστεί στις ερασιτεχνικές κατηγορίες προκειμένου να ακμάσει οικονομικά αποτελούν οργανικά κομμάτια αυτής της «ολότητας» που διαμόρφωσε τον χαρακτήρα του. Παρουσιάζοντας αυτές τις στιγμές το μουσείο θα αναδείκνυε ακόμα πιο έντονα το γεγονός ότι η δυναμική της ομάδας δεν πηγάζει μόνο από μια σειρά τίτλων, αλλά από τη βαθιά σχέση της με μια κοινότητα που παρέμεινε ενεργή και συσπειρωμένη τόσο στα εύκολα όσο και στα δύσκολα. Σκοπός θα ήταν να δημιουργηθεί ένα αίσθημα ενότητας όπου ο σύλλογος εμφανίζεται ως ένα αρραγές μέτωπο απέναντι στις εξωτερικές αντιξοότητες.

Συμπερασματικά, η μουσειοποίηση της ιστορίας της ομάδας φαίνεται να προσανατολίζεται περισσότερο προς τη λειτουργία ενός χώρου συναισθηματικής αναφοράς παρά προς ένα πεδίο αυστηρής ιστορικής αποτύπωσης. Η επιλεκτική ανάδειξη των γεγονότων εξυπηρετεί την ανάγκη για κοινωνική ομοψυχία και την ενίσχυση του κύρους του οργανισμού (Mason & Sayner, 2018, σσ.11-13). Η παραδοχή και η ενσωμάτωση των σκιών του παρελθόντος στην εκθεσιακή ροή θα μπορούσε να προσφέρει μια ακόμα πιο ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορικής συνέχειας. Το μουσείο, παραμένοντας ένας εξαιρετικός χώρος συγκινησιακής διαχείρισης έχει την προοπτική να μετεξελιχθεί σε έναν τόπο όπου η ιστορία θα παρουσιάζεται σε όλες της τις διαστάσεις.

4.4 Πολιτική και Αστικός Μετασχηματισμός

Η ενσωμάτωση του μουσείου μέσα στο σύγχρονο γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας αποτελεί μια κεντρική επιλογή πολιτιστικής πολιτικής, η οποία συνδέεται άρρηκτα με τον αστικό μετασχηματισμό της περιοχής. Η δημιουργία ενός τέτοιου χώρου μνήμης σε ένα περιβάλλον που παραδοσιακά θεωρείται χώρος μαζικής ψυχαγωγίας αναβαθμίζει τον ρόλο της αθλητικής εγκατάστασης σε «Κέντρο Πολιτισμού». Η κίνηση αυτή δεν είναι τυχαία καθώς επιδιώκει να προσδώσει στο γήπεδο μια εμβέλεια και να το καταστήσει σημείο αναφοράς για ολόκληρο τον αστικό ιστό της Αττικής (Γρυλλής, 2009, σσ.33-35).

Η ανάπλαση της περιοχής γύρω από το γήπεδο χρησιμοποιεί το μουσείο ως το πολιτιστικό άλλοθι που νομιμοποιεί την παρουσία μιας τεράστιας κατασκευαστικής υποδομής μέσα σε μια κατοικημένη περιοχή. Η μνήμη των προσφύγων και η ιστορική διαδρομή της Νέας Φιλαδέλφειας «μουσειοποιούνται», προσφέροντας στην τοπική κοινότητα την αίσθηση ότι η ιστορία της διασώζεται και αναδεικνύεται. Ωστόσο, μια πιο προσεκτική ανάλυση αποκαλύπτει ότι η πολιτική αυτή στοχεύει ταυτόχρονα στον εκσυγχρονισμό της εικόνας του συλλόγου. Το μουσείο γεφυρώνει την απόσταση ανάμεσα στον παραδοσιακό προσφυγικό συννοικισμό του χθες και την υπερσύγχρονη, ψηφιακή πραγματικότητα του σήμερα.

Αυτή η διαδικασία αστικής αναζωογόνησης μέσω του αθλητισμού και του πολιτισμού δημιουργεί μια νέα σημειολογία για τον χώρο. Το γήπεδο παύει να είναι ένας απομονωμένος αθλητικός χώρος που λειτουργεί στην ουσία μόνο δύο φορές τον μήνα και μετατρέπεται σε έναν ζωντανό οργανισμό που παράγει πολιτισμό καθημερινά. Το μουσείο λειτουργεί ως ο κεντρικός πυλώνας αυτής της νέας ταυτότητας, προσελκύοντας επισκέπτες που ενδιαφέρονται για την ιστορία, την αρχιτεκτονική και την κοινωνική εξέλιξη. Με αυτόν τον τρόπο, η αθλητική μνήμη χρησιμοποιείται ως μοχλός για την οικονομική και κοινωνική αναβάθμιση της περιοχής μετατρέποντας τη Νέα Φιλαδέλφεια σε έναν προορισμό ιστορικού-αθλητικού τουρισμού.

Τέλος, η σύνδεση του μουσείου με την πολιτική εξουσία και τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης αναδεικνύει τη σημασία του ως εργαλείο κοινωνικής συναίνεσης. Η προβολή κοινών ιστορικών καταβολών και η ανάδειξη του γηπέδου ως «κάστρου της μνήμης» δημιουργεί ένα αίσθημα συλλογικής υπερηφάνειας. Η διαχείριση της μνήμης επομένως αποκτά μια σαφή πολιτική διάσταση καθώς χρησιμοποιείται για να σταθεροποιήσει την ταυτότητα μιας κοινότητας γύρω από έναν ισχυρό θεσμό, εξασφαλίζοντας την κοινωνική αποδοχή και τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του έργου.

4.5 Η Διαχείριση του Μουσειακού Κενού: Καταστροφή του 2003 και η Συλλογική Ανασύσταση της Μνήμης

Μια από τις μεγαλύτερες και πιο ιδιαίτερες μουσειολογικές προκλήσεις που αντιμετώπισε το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ κατά τον σχεδιασμό του αφορά την αναπλήρωση ενός τεράστιου αρχειακού και υλικού κενού. Όπως αναφέρθηκε επίσημα κατά την περίοδο των εγκαινίων

του χώρου, η κατεδάφιση του παλαιού σταδίου «Νίκος Γκούμας» το 2003 δεν επέφερε μόνο τη χωρική αποξένωση του συλλόγου αλλά οδήγησε και στην απώλεια σχεδόν του συνόλου της υλικής του κληρονομιάς. Ιστορικά τρόπαια, επίσημα έγγραφα, σπάνιες εμφανίσεις και κειμήλια δεκαετιών καταστράφηκαν ή χάθηκαν, αφήνοντας τον οργανισμό χωρίς τον βασικό πυρήνα υλικού που απαιτείται για τη στελέχωση ενός παραδοσιακού μουσείου. Στη μουσειολογία, όταν ένα μουσείο ξεκινά χωρίς έτοιμη συλλογή βρίσκεται αντιμέτωπο με το λεγόμενο «τραύμα της λήθης», όπου η απουσία των αντικειμένων απειλεί να σβήσει την ίδια την ιστορία.

Αυτή η ιδιαιτερότητα μετατοπίζει αναγκαστικά το Μουσείο της ΑΕΚ από την κατηγορία του τυπικού, θεσμικού αρχείου στην κατηγορία ενός «συμμετοχικού μουσείου κοινότητας» (participatory community museum) (Simon, 2010, σ.235). Η ανασύσταση της έκθεσης στον τρίτο όροφο επιτεύχθηκε μέσα από μια πολυετή, συστηματική εκστρατεία συλλογής κειμηλίων η οποία βασίστηκε σε αυτό που επιστημονικά ονομάζεται «συλλογική επιμέλεια» (crowdsourced curation) (Simon, 2010, σσ.236-239). Παλαίμαχοι ποδοσφαιριστές, συλλέκτες και κυρίως ο απλός ανώνυμος κόσμος της ομάδας κλήθηκαν να ανοίξουν τα σπίτια τους και να δωρίσουν τα προσωπικά τους κειμήλια, όπως παλαιά εισιτήρια, φωτογραφίες, φανέλες, προγράμματα αγώνων και προσωπικά αντικείμενα.

Από μουσειολογική σκοπιά η διαδικασία αυτή προσδίδει στο μουσείο μια μοναδική αυθεντικότητα και μια βαθιά συγκινησιακή φόρτιση (Arthur et al., 2026). Τα αντικείμενα που εκτίθενται στις προθήκες του τρίτου ορόφου δεν προέρχονται από μια απρόσωπη εταιρική αποθήκη αλλά κουβαλούν τις προσωπικές ιστορίες, τα ταξίδια και τα βιώματα των ιδίων των φιλάθλων. Το αντικείμενο παύει να είναι απλώς ένα έκθεμα και γίνεται τεκμήριο ζωής. Η υλική κουλτούρα του χώρου αποκτά έτσι έναν διπλό συμβολισμό. Δεν εκπροσωπεί μόνο την επίσημη ιστορία της ΠΑΕ, αλλά αποτελεί το ζωντανό μνημείο μιας κοινότητας που επιστράτευσε την ιδιωτική της μνήμη για να διασώσει και να αναδομήσει τη δημόσια ιστορία του συλλόγου της. Το Μουσείο της ΑΕΚ αποδεικνύει στην πράξη ότι η μνήμη ενός αθλητικού οργανισμού δεν ανήκει στους τοίχους ή στα ντουλάπια μιας εταιρείας αλλά στους ίδιους τους ανθρώπους που τον κράτησαν ζωντανό στα χρόνια της προσφυγιάς και της απουσίας του γηπέδου.

4.6 Η Έννοια του «Ζωντανού Μουσείου» και η Διαρκής Εξέλιξη της Αφήγησης

Μια από τις πιο σύγχρονες και ενδιαφέρουσες παραμέτρους που διέπουν τη λειτουργία του Μουσείου Ιστορίας της ΑΕΚ είναι ο χαρακτήρας του ως ένας διαρκώς εξελισσόμενος οργανισμός. Όπως έχει επισημάνει χαρακτηριστικά ο επιμελητής του χώρου, Γεράσιμος Γασπαρινάτος, η έκθεση δεν αποτελεί ένα στατικό ή «κλειστό» αρχείο αλλά ένα έργο σε συνεχή εξέλιξη το οποίο εμπλουτίζεται και επικαιροποιείται διαρκώς με νέα τεκμήρια, δωρεές και ιστορικά αντικείμενα.

Από μουσειολογική σκοπιά, η προσέγγιση αυτή εισάγει την έννοια του «Ζωντανού Μουσείου» (Living Museum). Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά μουσεία που διατηρούν μια παγωμένη και αμετάβλητη αφήγηση στον χρόνο, η επιλογή της διαρκούς ανανέωσης εξασφαλίζει ότι ο χώρος παραμένει ελκυστικός και επίκαιρος προτρέποντας τον επισκέπτη να επιστρέψει ξανά και ξανά (Reilly, 2014 σσ. 50-57). Κάθε νέα προσθήκη, είτε πρόκειται για μια φανέλα που εντοπίστηκε μετά από χρόνια είτε για ένα σύγχρονο τρόπαιο της ομάδας, λειτουργεί ως ένας νέος κρίκος που έρχεται να προστατεύσει και να επεκτείνει την ιστορική συνέχεια.

Αυτή η δυναμική διαδικασία έχει και μια βαθύτερη κοινωνική διάσταση, καθώς αποδεικνύει ότι η διαχείριση της μνήμης δεν είναι μια παθητική διαδικασία συντήρησης του χθες αλλά μια ενεργή καθημερινή πράξη (Arthur et al., 2026). Το μουσείο, λειτουργώντας ως ένας ανοιχτός τόπος διαλόγου ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν επιτρέπει στην κοινότητα των φιλάθλων να αισθάνεται ότι η ιστορία της ομάδας συνεχίζει να γράφεται καθημερινά. Με αυτόν τον τρόπο δεν στεγάζει απλώς τις αναμνήσεις των προηγούμενων γενεών αλλά μετατρέπεται σε ένα ζωντανό κύτταρο πολιτισμού που αναπνέει και αναπτύσσεται μαζί με τον ίδιο τον σύλλογο.

4.7 Συμπεράσματα

Επιλογικά, η ανάλυση του Μουσείου Ιστορίας της ΑΕΚ αναδεικνύει τη μετάβαση από το παραδοσιακό, στατικό αθλητικό μουσείο σε έναν σύγχρονο χώρο συλλογικής μνήμης. Το

μουσείο καταφέρνει να ισορροπήσει ανάμεσα στον εταιρικό του χαρακτήρα και τη βαθιά κοινοτική του ταυτότητα, μετατρέποντας τα αθλητικά τεκμήρια σε ιστορικά κειμήλια μιας ολόκληρης προσφυγικής γενιάς. Μέσα από τη χρήση προηγμένων τεχνολογιών και τη σκηνοθετημένη αφήγηση ο επισκέπτης παύει να είναι ένας απλός παρατηρητής και μετατρέπεται σε ενεργό συμμετοχο της ιστορίας (Suroto et al., 2020, σσ. 171-177).

Παράλληλα, όμως, η κριτική προσέγγιση αποκαλύπτει ότι η μουσειοποίηση του παρελθόντος λειτουργεί επιλεκτικά, προκρίνοντας τις στιγμές του θριάμβου και αποσιωπώντας τις περιόδους κρίσης προκειμένου να ενισχυθεί η ομοψυχία και η σύγχρονη ταυτότητα του συλλόγου. Ωστόσο, η ίδια η φύση του χώρου ως «Ζωντανού Μουσείου» το οποίο ανασυγκροτήθηκε μέσω των δωρεών της κοινότητας και συνεχίζει να εμπλουτίζεται καθημερινά, αποδεικνύει ότι η διαχείριση της μνήμης παραμένει μια ανοιχτή και δυναμική διαδικασία. Το Μουσείο της ΑΕΚ επομένως, δεν αποτελεί απλώς μια αποθήκη αναμνήσεων αλλά έναν ζωντανό οργανισμό που νομιμοποιεί το παρόν, θεραπεύει τα χωρικά τραύματα του παρελθόντος και επαναδιατυπώνει τη σχέση του αθλητισμού με την κοινωνική ιστορία και τον αστικό ιστό της Νέας Φιλαδέλφειας.

5. Το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού

Η μελέτη της δημόσιας ιστορίας και ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνίες διαχειρίζονται τη συλλογική τους μνήμη αποτελούν κεντρικά ζητήματα της σύγχρονης μουσειολογικής έρευνας. Στο πλαίσιο αυτό, το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού, το οποίο στεγάζεται στις εγκαταστάσεις του αθλητικού κέντρου της ΑΕΚ στη Νέα Φιλαδέλφεια αποτελεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον πεδίο επιστημονικής παρατήρησης. Πρόκειται για ένα σύγχρονο πολιτισμικό εγχείρημα που επιχειρεί να γεφυρώσει την ιστορική τεκμηρίωση με τη βιωματική εμπειρία, προσφέροντας μια νέα προσέγγιση στην ανάδειξη της μικρασιατικής κληρονομιάς.

Η κατανόηση της δομής και της φιλοσοφίας του μουσείου προϋποθέτει την εξέταση του ιστορικού και γεωγραφικού υποβάθρου που συνθέτει το φαινόμενο του προσφυγικού ελληνισμού. Η Ανταλλαγή των Πληθυσμών οδήγησε στη βίαιη μετακίνηση συμπαγών ελληνικών κοινοτήτων από γεωγραφικές περιοχές με εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά. Οι πληθυσμοί αυτοί προέρχονταν από τα αστικά και εμπορικά κέντρα των παραλίων της Ιωνίας και τη Σμύρνη, από τις απομονωμένες και ορεινές κοινότητες του Μικρασιατικού Πόντου, από τα βάθη της Κεντρικής Ανατολίας, την Κωνσταντινούπολη και την Καππαδοκία καθώς και από τις αγροτικές περιοχές της Ανατολικής Θράκης (Exertzoglou, 2016, σσ. 346–349).

Κάθε μία από αυτές τις ομάδες μετέφερε στην ελλαδική επικράτεια μια ξεχωριστή πολιτισμική ταυτότητα η οποία διαμορφωνόταν από διαφορετικές γλωσσικές ιδιαιτερότητες, ξεχωριστά έθιμα, παραδόσεις και οικονομικές δομές (Klapisis, 2014, σσ. 622–623). Η ενσωμάτωσή τους στο ελληνικό κράτος υπήρξε μια μακρά και επώδυνη διαδικασία που σφραγίστηκε από την ανάγκη διατήρησης της ιδιαίτερης τοπικής τους ταυτότητας.

Το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού έρχεται να λειτουργήσει ως ένας ενοποιητικός φορέας αυτής της διάσπαρτης γεωγραφικής και πολιτισμικής μνήμης. Στον σχεδιασμό του επιτυγχάνεται η συνύπαρξη όλων αυτών των ξεχωριστών ιστορικών διαδρομών κάτω από μια κοινή στεγαστική και μουσειολογική έκθεση. Η σύνθεση αυτή επιτρέπει στον επισκέπτη να αντιληφθεί τον προσφυγικό ελληνισμό στην ολότητά του, παρακολουθώντας τις επιμέρους ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής οι οποίες όμως καταλήγουν να συνθέτουν μια ενιαία, εθνική αφήγηση για την απώλεια, την επιβίωση και την αναγέννηση.

Σκοπός της παρούσας ενότητας είναι η λεπτομερής καταγραφή και η επιστημονική ανάλυση της εκθεσιακής πορείας. Η έρευνα επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο τα αντικείμενα, ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός και οι ψηφιακές εφαρμογές αλληλεπιδρούν με τον επισκέπτη δημιουργώντας ένα σύνθετο πλέγμα ιστορικής γνώσης και συναισθηματικής φόρτισης.

5.1 Μουσειογραφική αποτύπωση και περιγραφή των ενότητων του μουσείου

Η περιήγηση στο Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού ακολουθεί μια προκαθορισμένη γραμμική πορεία η οποία καθοδηγεί το σώμα και το βλέμμα του επισκέπτη. Η χωροταξική διάρθρωση της έκθεσης είναι οργανωμένη σε διακριτές θεματικές ενότητες, καθεμία από τις οποίες αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και φέρει τον δικό της τίτλο. Η φυσική ροή ξεκινά από τα χρόνια της ειρηνικής διαβίωσης και της οικονομικής άνθησης των ελληνικών κοινοτήτων της Μικράς Ασίας, διέρχεται από το χρονικό σημείο της Καταστροφής και του πολέμου, και καταλήγει στην εγκατάσταση, την κοινωνική ενσωμάτωση και την τελική εδραίωση των προσφύγων στην Ελλάδα.

Ενότητα: “Στην Μικρασία κάποτε”

Η εισαγωγή του επισκέπτη στον εκθεσιακό χώρο πραγματοποιείται μέσα από την ενότητα που φέρει τον τίτλο «Στη Μικρασία Κάποτε», η οποία ξεδιπλώνεται ως ένα ζωντανό ιστορικό αφήγημα. Η περιήγηση εκκινεί ήδη από την είσοδο με έναν μεγάλο εισαγωγικό χάρτη που οριοθετεί γεωγραφικά το εύρος της ιστορικής αναδρομής αποτυπώνοντας τον Μικρασιατικό Πόντο, την Κεντρική Ανατολία με την Καππαδοκία και τα περίχωρά της, την Ανατολική Θράκη, την Κωνσταντινούπολη καθώς και τα κοσμοπολίτικα παράλια της Ιωνίας.

Αμέσως μετά, ο επισκέπτης οδηγείται σε μια κομβική βιτρίνα αφιερωμένη στο θρησκευτικό στοιχείο το οποίο κατείχε κεντρικό ρόλο στη συγκρότηση της ταυτότητας των πληθυσμών αυτών. Η ορθόδοξη χριστιανική πίστη δεν αποτελούσε απλώς ένα σύστημα λατρείας, λειτούργησε ως η απόλυτη συγκολλητική ουσία των Μικρασιατών κρατώντας τους ενωμένους τόσο κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης συμβίωσής τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και κατά τη δραματική περίοδο της εξόδου και της πρώτης σκληρής περιόδου της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τη σύγχρονη ιστοριογραφία, στους πληθυσμούς της Ανατολής η θρησκεία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την εθνική

συνείδηση γεγονός που αποτυπώθηκε θεσμικά και στη Συνθήκη της Λωζάννης (Τσιρέβελος, 2024, σ.σ. 602-604). Τα ιερά κειμήλια της βιτρίνας αυτής μαρτυρούν πως για τον Μικρασιάτη η εικόνα, το καντήλι και τα στέφανα του γάμου ήταν τα πρώτα πράγματα που έπρεπε να προστατευτούν καθώς μετέφεραν την ιερότητα της εστίας τους στη νέα και άγνωστη πατρίδα.

Στη συνέχεια, η έκθεση στρέφεται στην αποτύπωση της καθημερινής ζωής και του έντονου κοσμοπολιτισμού που χαρακτήριζε την αστική τάξη της περιοχής μέσα από αντικείμενα υψηλής αισθητικής και ιστορικής αξίας. Στο κέντρο αυτής της διάταξης δεσπόζει ένα αυθεντικό ξύλινο πιάνο εποχής, το οποίο μεταφέρει αυτούσιο το κλίμα της μουσικής παιδείας και της κοινωνικής ζωής των μεγάλων αστικών κέντρων, ενώ ακριβώς δίπλα του τοποθετείται μια σπάνια γυναικεία φορεσιά με εξαιρετική ποιότητα των υφασμάτων που αντανakλά την οικονομική ευμάρεια του μικρασιατικού ελληνισμού. Η μουσική παράδοση της Μικράς Ασίας, που επιβίωσε στην ελλαδική κοινωνία, εκπροσωπείται επίσης από ένα αυθεντικό σαντούρι που ανήκε σε πρόσφυγα μουσικό ο οποίος έφτασε στην Ελλάδα αργότερα, το 1955, διωγμένος από το νέο κύμα προσφυγιάς των Σεπτεμβριανών.

Η εμπειρία του ξεριζωμού γίνεται ακόμη πιο απτή με την παρουσία μιας αυθεντικής βαλίτσας-μπαούλου ηλικίας άνω των εκατό ετών, που ανήκε σε Σμυρνιό πρόσφυγα. Δίπλα της μια ειδική προθήκη πιστοποιεί την εμπορικότητα και την εξωστρέφεια των Μικρασιατών εκθέτοντας αντικείμενα που για τη δική μας εποχή θεωρούνται απλά, αλλά για τις αρχές του 20ού αιώνα αποτελούσαν δείκτες εκσυγχρονισμού και αστικής πολυτέλειας. Αυτά είναι μια παλιά φωτογραφική μηχανή, κιάλια, παραδοσιακά χάλκινα και αστικά κουζινικά καθώς και μια δυτικής προέλευσης ραπτομηχανή ηλικίας τουλάχιστον εκατό ετών.

Η πολυπλοκότητα της μικρασιατικής πραγματικότητας συμπληρώνεται από τη φορεσιά του Πόντιου αντάρτη, η οποία περιβάλλεται από αυθεντικές φωτογραφίες της εποχής δωρισμένες από απογόνους οι οποίες προσφέρουν στον επισκέπτη την απαραίτητη ιστορική τεκμηρίωση για το πώς φοριούνταν αυτά τα ενδύματα στο πεδίο της καθημερινότητας. Τέλος, η ενότητα ολοκληρώνεται με την αναπαράσταση μιας αστικής τραπεζαρίας στρωμένης με φροντισμένα σερβίτσια της εποχής και παράλληλα με μια τυπική μικρασιατική κρεβατοκάμαρα, η οποία περιλαμβάνει το απαραίτητο οικογενειακό εικονοστάσι με τα στέφανα, κοσμήματα και εκλεπτυσμένα προσωπικά αντικείμενα των γυναικών. Όλα αυτά τα αντικείμενα αποτελούν δωρεές των ίδιων των προσφύγων και των απογόνων τους λειτουργώντας ως αδιάψευστοι

μάρτυρες μιας λαμπρής ζωής που χάθηκε αλλά συνεχίζει να ζει μέσα από τη συλλογική μνήμη.

Ενότητα: “Και ήρθαν χρόνια δύσκολα και μέρες δακρυσμένες”

Η μετάβαση στην επόμενη ενότητα σηματοδοτεί μια ριζική αλλαγή στο μουσειογραφικό περιβάλλον καθώς επικεντρώνεται στα γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922, στις σφαγές και στους βίαιους διωγμούς που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν την κατάρρευση του μετώπου. Τα εκθέματα στην ενότητα αυτήν έχουν στρατιωτικό χαρακτήρα. Σε κεντρικές προθήκες εκτίθενται αυθεντικές στρατιωτικές στολές της περιόδου με εμφανή τα σημάδια του χρόνου, όπλα, ξίφη αξιωματικών, κράνη και εξαρτήσεις του ελληνικού στρατού από την εκστρατεία στη μικρασιατική ενδοχώρα.

Στο επίπεδο των τεχνολογικών και οπτικοακουστικών μέσων, η αίθουσα αυτή ενσωματώνει μια μεγάλη ψηφιακή εγκατάσταση στο δάπεδο. Πρόκειται για μια συνεχή, ρέουσα προβολή που αναπαριστά μια ταραγμένη θάλασσα, η οποία καλύπτει όλη την επιφάνεια πάνω στην οποία είναι αναγκασμένος να βαδίζει ο επισκέπτης. Επιπλέον, στους τοίχους μεγάλα ψηφιακά πάνελ (video walls) προβάλλουν σε υψηλή ανάλυση σκληρές εικόνες αρχείου και κινηματογραφικά ντοκουμέντα από την πυρπόληση της Σμύρνης, τον εφιαλτικό συνωστισμό στην προκυμαία, τις βάρκες που ανατρέπονται και την επιβίβαση των τρομοκρατημένων πληθυσμών στα πλοία.

Υποενότητα: “Η άφιξη”

Προχωρώντας στην αφήγηση της άφιξης και της εγκατάστασης των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο, η έκθεση αποτυπώνει με συγκλονιστική ακρίβεια την αρχική και εξαιρετικά οδυνηρή περίοδο του ξεριζωμού. Στο πάτωμα αυτού του χώρου δεσπόζει ένας μεγάλος, λεπτομερής χάρτης που αποτυπώνει τις συγκεκριμένες προσφυγικές περιοχές σε ολόκληρη την Ελλάδα όπου υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν οι ξεριζωμένοι πληθυσμοί. Αυτή η πρώτη φάση ορίζεται ιστορικά ως η «κλασπωμένη περίοδος», κατά την οποία άνθρωποι που είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τις εύπορες πατρογονικές τους εστίες βρέθηκαν ξαφνικά αντιμέτωποι με τη σκληρή πραγματικότητα των πρόχειρων καταλυμάτων και των σκηνών. Μια φωτογραφική αναπαράσταση στον χώρο δείχνει πώς ακριβώς ήταν οι παράγκες και οι συνθήκες διαβίωσης εκείνων των πρώτων ημερών προσφέροντας ένα αδιάψευστο τεκμήριο της βίαιης ανατροπής της ζωής τους.

Στον ίδιο αυτό χώρο, η υποενότητα που είναι αφιερωμένη στα «χρόνια της ένδειας» εμβαθύνει στην καθημερινή πάλη των προσφύγων για επιβίωση μέσα από τα αντικείμενα που φιλοξενούνται στις προθήκες. Εκεί εκτίθενται αυθεντικά είδη καθημερινής χρήσης που μαρτυρούν τις ανάγκες και τις στέρησεις της εποχής όπως ιατρικά φάρμακα και παραδοσιακές βεντούζες που χρησιμοποιούνταν για την αντιμετώπιση των ασθενειών. Δίπλα σε αυτά, οι βαλίτσες, τα μπαούλα και τα λιγοστά πράγματα που κατάφεραν οι Μικρασιάτες να διασώσουν και να κουβαλήσουν μαζί τους στέκονται ως σιωπηλοί μάρτυρες της δραματικής μετάβασης από την παλιά, καλή ζωή της Μικράς Ασίας στη σκληρή πραγματικότητα του πρώτου καιρού της προσφυγιάς.

Μετά από αυτά τα πρώτα, εξαιρετικά δύσκολα χρόνια, η έκθεση φωτίζει το επόμενο μεγάλο κεφάλαιο, αυτό της αναγέννησης και της ανοικοδόμησης, όπου οι Μικρασιάτες άρχισαν να ξαναχτίζουν τη ζωή τους στις νέες τους γειτονιές, κυριολεκτικά «τούβλο-τούβλο». Στο επίκεντρο αυτής της αφήγησης βρίσκεται ένας πολύ μεγάλος μουσαμάς που απεικονίζει μια εμβληματική φωτογραφία στην οποία φαίνεται μια Μικρασιάτισσα γυναίκα να χτίζει με τα ίδια της τα χέρια το σπίτι της, χρησιμοποιώντας ως βασικά υλικά το χώμα, το τούβλο και το ξύλο, όπως ακριβώς δημιουργήθηκαν οι πρώτες συνοικίες. Μέσα στην αντίστοιχη προθήκη ο επισκέπτης μπορεί να παρατηρήσει αυθεντικά τούβλα της εποχής εκείνης που φέρουν επάνω τους χαραγμένα τα ονόματα των προσφυγικών περιοχών. Τα χαραγμένα αυτά τούβλα συμβολίζουν το πείσμα και την ανθεκτικότητα των ανθρώπων που κατάφεραν όχι μόνο να επιβιώσουν, αλλά να ριζώσουν και να μεγαλουργήσουν στη νέα πατρίδα.

Η ενότητα ολοκληρώνεται με μια εκτενή αναδρομή σε ορισμένες κορυφαίες προσωπικότητες μικρασιατικής καταγωγής, πρώτης και δεύτερης γενιάς, που ρίζωσαν στην Ελλάδα και σφράγισαν ανεξίτηλα την οικονομική, βιομηχανική και πολιτιστική πορεία της χώρας. Αυτό αναδεικνύεται μέσα από προθήκες γεμάτες με σπάνια προσωπικά αντικείμενα, τεκμήρια και ιστορικές δωρεές. Στο βιομηχανικό και επιχειρηματικό πεδίο η έκθεση φωτίζει την πορεία εμβληματικών ονομάτων που ξεκίνησαν από το μηδέν και γιγαντώθηκαν όπως η οικογένεια Παπαδοπούλου που μετέφερε από την Κωνσταντινούπολη την τέχνη της μπισκοτοποιίας και ίδρυσε τη μεγαλύτερη βιομηχανία ειδών διατροφής στην Ελλάδα. Ακόμη ο Μουζάκης, που δημιούργησε την παγκοσμίως γνωστή κλωστοϋφαντουργία «Κλωσθαί Πεταλούδας» προσφέροντας χιλιάδες θέσεις εργασίας και φέρνοντας επανάσταση στην ελληνική παραγωγή και οικονομία. Δίπλα στα μεγάλα αυτά ονόματα η προσοχή στρέφεται στο καλλιτεχνικό στερέωμα όπου αναμόρφωσε πλήρως το ελληνικό τραγούδι, το θέατρο και τον

κινηματογράφο. Μέσα στις προθήκες εκτίθενται πολύτιμα κειμήλια και προσωπικά είδη κορυφαίων καλλιτεχνών, πολλά από τα οποία αποτελούν δωρεές των ίδιων των δημιουργών ή των οικογενειών τους, αποτυπώνοντας το μέγεθος της προσφοράς τους. Από τον Νίκο Ξανθόπουλο που εξέφρασε όσο κανείς άλλος τον πόνο και τον αγώνα των ξεριζωμένων, τη Χαρούλα Αλεξίου, μέχρι τον Γιώργο Νταλάρα ο οποίος έχει παραχωρήσει στο μουσείο προσωπικά του αντικείμενα και δωρεές. Όλα αυτά τα εκθέματα αποδεικνύουν στον επισκέπτη ότι οι πρόσφυγες δεν έφτασαν στην Ελλάδα απλώς ως ανήμποροι κυνηγημένοι αλλά ως ένας δυναμικός πληθυσμός γεμάτος πείσμα, γνώση και ταλέντο που κατάφερε να δημιουργήσει και να αποτελέσει τη “ραχοκοκαλιά” της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Σε περίοπτη θέση βρίσκεται η προσωπική προθήκη του Στέλιου Καζαντζίδη η οποία αποτελεί ιδιαίτερο πόλο έλξης για το κοινό. Η προθήκη αυτή περιέχει μια πλούσια συλλογή από προσωπικά του αντικείμενα, όπως τα αυθεντικά δερμάτινα γάντια του, την κιθάρα του, χειρόγραφα, προσωπικές σημειώσεις, φωτογραφίες από τα στούντιο ηχογράφησης και τις περιοδείες του, σπάνιους δίσκους βινυλίου, καθώς και τιμητικές πλακέτες ή βραβεία που έλαβε κατά τη διάρκεια της καριέρας του. Δίπλα, βρίσκεται ένα ομοίωμα του, που μας προσφέρει μια άμεση οπτική επαφή.

Ακριβώς απέναντι αναπτύσσεται η ενότητα της επιχειρηματικότητας και της οικονομικής επικράτησης. Κεντρικό σημείο εδώ αποτελεί η προθήκη του Αριστοτέλη Ωνάση η οποία παρουσιάζει την πορεία του ανθρώπου που ξεκίνησε από την καταστραμμένη Σμύρνη για να κατακτήσει το παγκόσμιο επιχειρηματικό στερέωμα. Στην προθήκη εκτίθενται ναυτιλιακά έγγραφα, φωτογραφίες και αντικείμενα που συνδέονται με την παγκόσμια εφοπλιστική του δραστηριότητα και την ίδρυση της Ολυμπιακής Αεροπορίας.

Η περιήγηση στον εκθεσιακό χώρο ολοκληρώνεται με έναν τρόπο καθηλωτικό και βαθιά συγκινητικό. Ο επισκέπτης λίγο πριν περάσει την έξοδο του μουσείου έρχεται αντιμέτωπος με μια ψηφιακή οθόνη μεγάλης κλίμακας, από την οποία ξεχύνεται ο επιβλητικός ήχος της ποντιακής λύρας και του νταουλιού. Η οθόνη αυτή προβάλλει τον εμβληματικό Πυρρίχιο χορό του Πόντου (γνωστό και ως χορό Σέρρα), προσφέροντας στον θεατή τη δυνατότητα να βιώσει την ιδιαίτερη αυτή εμπειρία. Αυτό το οπτικοακουστικό έκθεμα δεν αποτελεί απλώς μια κατακλείδα της έκθεσης· είναι ένας πανίσχυρος ιστορικός και ψυχολογικός συμβολισμός που σφραγίζει την ψυχή του επισκέπτη καθώς αποχωρεί.

Σύμφωνα με την ιστορική και λαογραφική βιβλιογραφία ο Πυρρίχιος είναι ο αρχαιότερος ελληνικός πολεμικός χορός, με τις ρίζες του να ανάγονται στην αρχαιότητα. Οι Έλληνες του

Πόντου τον διέσωσαν και τον διατήρησαν αναλλοίωτο ανά τους αιώνες ως αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητάς τους. Πρόκειται για έναν κατεξοχήν αντρικό, ένοπλο χορό, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τις γρήγορες, κοφτές και δυναμικές κινήσεις των χορευτών, τα απότομα λυγίσματα των γονάτων και τα χτυπήματα των ποδιών στο έδαφος. Οι κινήσεις αυτές δεν είναι απλώς επιδείξεις σωματικής ρώμης, αναπαριστούν με απόλυτη παραστατικότητα τις φάσεις της μάχης, δηλαδή την προφύλαξη από τον εχθρό, την επίθεση και την άμυνα (Τυροβολά κ.α., σσ. 241–246).

Ο συμβολισμός αυτού του κλεισίματος για το μουσείο είναι πολυεπίπεδος. Ο Πυρρίχιος συμπυκνώνει ολόκληρη την ψυχοσύνθεση του ποντιακού και μικρασιατικού ελληνισμού. Λειτουργεί ως η απόλυτη υπενθύμιση ότι ο μικρασιατικός ελληνισμός δεν ηττήθηκε πνευματικά, παρά τον ξεριζωμό. Ο ρυθμός της καρδιάς του συνεχίζει να χτυπά δυνατά μετατρέποντας τον θρήνο σε έναν θριαμβευτικό χορό ζωής, αναγέννησης και αιώνιας μνήμης (Τυροβολά κ.α., σσ. 241–246).

5.2 Η Μουσειολογική Διαχείριση του Συναισθήματος

Η επίσκεψη σε ένα μουσείο προσφυγικής μνήμης δεν είναι μια απλή περιήγηση στο παρελθόν αλλά μια βαθιά βιωματική διαδικασία. Το ταξίδι ξεκινά με την ενότητα «Στη Μικρασία Κάποτε», όπου το κυρίαρχο συναίσθημα είναι η νοσταλγία, η ασφάλεια και ο θαυμασμός. Ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με μια ζωντανή καθημερινότητα γεμάτη μουσική, κοσμοπολιτισμό και έντονη θρησκευτική πίστη. Η διάταξη των αντικειμένων δημιουργεί την ψευδαίσθηση μιας σταθερότητας που τίποτα δεν μπορεί να την διαταράξει.

Η ανατροπή έρχεται απότομα με το πέρασμα στην ενότητα του «ξεριζωμού» και της «άφιξης», προκαλώντας μας μια συναισθηματική βουτιά. Ο επισκέπτης καλείται να διαχειριστεί το σοκ και τη ματαιώση. Εδώ το βλέμμα πέφτει στον χάρτη του πατώματος και στα αντικείμενα της ένδειας. Η αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη «καλή ζωή» και στην πραγματικότητα της παράγκας είναι εσκεμμένα έντονη. Το συναίσθημα της απώλειας γίνεται χειροπιαστό καθώς ο επισκέπτης συνειδητοποιεί ότι οι άνθρωποι αυτοί έχασαν τα πάντα μέσα σε μια στιγμή.

Ωστόσο, η έκθεση επιλέγει να μην εγκλωβίσει το κοινό στο πένθος και στο τραύμα. Η καμπύλη αρχίζει αμέσως να ανεβαίνει προς την υποενότητα της ανοικοδόμησης. Η

φωτογραφία της γυναίκας που χτίζει το σπίτι της και τα χαραγμένα τούβλα μετατρέπουν τη θλίψη σε θαυμασμό για την ανθρώπινη ανθεκτικότητα. Το συναίσθημα μεταβάλλεται σε ελπίδα και δικαίωση μέσα από τα μεγάλα ονόματα των προσφύγων που διέπρεψαν στην οικονομία και στις τέχνες.

Η κορύφωση αυτής της συναισθηματικής διαδρομής επιτυγχάνεται στην έξοδο με τον Πυρρίχιο χορό. Μετά από το βάρος της ιστορίας, ο ρυθμός της λύρας λειτουργεί ως λύτρωση. Ο επισκέπτης δεν αποχωρεί από το μουσείο συντετριμμένος αλλά συγκινημένος και γεμάτος δέος για τη δύναμη ενός ελληνισμού που άντεξε. Αυτό το δυναμικό κλείσιμο εξασφαλίζει ότι η εμπειρία θα αποτυπωθεί στη μνήμη του ως ένας θρίαμβος της ίδιας της ζωής.

5.3 Ψηφιακή Τεκμηρίωση

Στη σύγχρονη μουσειολογική πρακτική, η εισαγωγή των ψηφιακών μέσων συχνά παγιδεύεται στην επιδίωξη ενός εντυπωσιακού θεάματος. Στη συγκεκριμένη έκθεση η τεχνολογία επιστρατεύεται με μια εντελώς διαφορετική φιλοσοφία. Δεν λειτουργεί ως διακοσμητικό στοιχείο, αλλά ως ένας «ψηφιακός αρχειοφύλακας». Ο ρόλος της είναι να διασώσει, να οργανώσει και κυρίως να καταστήσει ορατό ένα τεράστιο πρωτογενές αρχειακό υλικό που λόγω του όγκου του δεν θα μπορούσε ποτέ να εκτεθεί στις φυσικές προθήκες.

Κεντρικό άξονα αυτής της ψηφιακής στρατηγικής αποτελεί η διαχείριση της ιστορικής μαρτυρίας γύρω από τις κρίσιμες μέρες της Καταστροφής στη Σμύρνη. Μέσα από μια συστηματική έρευνα σε ιστορικά αρχεία, το μουσείο εντόπισε και ψηφιοποίησε σπάνια τεκμήρια όπως οπτικά ντοκουμέντα που αποτυπώνουν το χρονικό της τραγωδίας του 1922. Η πιο ενδιαφέρουσα μουσειολογική εφαρμογή όμως εντοπίζεται στον τρόπο με τον οποίο το ψηφιακό υλικό συνομιλεί με τα φυσικά αντικείμενα. Ανάμεσα στις προθήκες, εκεί όπου ο επισκέπτης παρατηρεί τα υλικά κατάλοιπα του προσφυγικού ελληνισμού, έχουν ενταχθεί διακριτικές ψηφιακές οθόνες. Σε αυτές ξετυλίγεται μια συνεχής ροή σαν ένα ζωντανό φιλμ μνήμης από εκατοντάδες φωτογραφίες των ίδιων των προσφύγων, οι οποίες αποτελούν στην πλειονότητά τους δωρεές των οικογενειών τους.

Αυτή η ροή εικόνων λειτουργεί ως ένα ψηφιακό τεκμήριο που γεμίζει τα κενά της ιστορίας. Ο επισκέπτης βλέπει τις στολές τους, τα πρόσωπά τους, τις στιγμές της καθημερινής τους

ζωής στη Μικρασία, αλλά και την τραχιά πραγματικότητα της πρώτης περιόδου στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τη θεωρία της ψηφιακής μουσειολογίας αυτή η προσέγγιση σπάει τη στατικότητα της παραδοσιακής έκθεσης. Το ψηφιακό έκθεμα δεν ανταγωνίζεται το φυσικό αντικείμενο της προθήκης, αντίθετα το τεκμηριώνει. Ένα κόσμημα ή ένα εργαλείο στην προθήκη παύει να είναι ένα βουβό αντικείμενο, καθώς ακριβώς δίπλα του στην οθόνη προβάλλεται η φωτογραφία του ανθρώπου που το φορούσε ή το χρησιμοποιούσε.

Με αυτόν τον τρόπο η τεχνολογία επιτελεί έναν διπλό σκοπό. Από τη μία πλευρά, εξασφαλίζει τη βιώσιμη ψηφιακή διατήρηση της τοπικής μνήμης, ενώ από την άλλη μετατρέπει τον επισκέπτη από παθητικό θεατή σε κοινωνό της ιστορικής έρευνας. Η τεχνολογία εδώ δεν χρησιμοποιείται για να εντυπωσιάσει με εφέ αλλά για να δημιουργήσει μια γέφυρα ενσυναίσθησης, επιτρέποντας στο πλήθος αυτών των ανώνυμων προσώπων να «περπατήσουν» ξανά ανάμεσά μας και να διηγηθούν την ιστορία τους.

5.4 Η Πολιτισμική Δωρεά

Στο πεδίο της σύγχρονης μουσειολογικής σκέψης η έννοια του «συμμετοχικού μουσείου» (participatory museum) έρχεται να ανατρέψει το παραδοσιακό μοντέλο της ιστορικής αλήθειας (Simon, 2010, σσ. 2–5). Και σε αυτήν την έκθεση, η συμμετοχικότητα αποτελεί τον θεμέλιο λίθο. Το μουσείο βασίστηκε εξ ολοκλήρου στο δίκτυο των πολιτισμικών δωρεών από την ίδια την κοινότητα, τους πρόσφυγες και τους απογόνους τους.

Αυτή η διαδικασία της δωρεάς μεταβάλλει ριζικά τη σχέση του πολίτη με τον θεσμό. Όταν ένας γόνος προσφύγων εμπιστεύεται στο μουσείο το οικογενειακό του εικονοστάσι, τη ραπτομηχανή της γιαγιάς του, τις φωτογραφίες των αντάρτων προγόνων του ή τα προσωπικά αντικείμενα ενός κορυφαίου δημιουργού, η πράξη αυτή ξεπερνά τα όρια της απλής παραχώρησης. Πρόκειται για μια βαθιά συναισθηματική και πολιτική πράξη μέσω της οποίας το ιδιωτικό κειμήλιο μετατρέπεται σε δημόσιο τεκμήριο. Ο δωρητής αισθάνεται, και είναι, συνδιαμορφωτής της έκθεσης. Το μουσείο παύει να είναι ένας ξένος χώρος και μετατρέπεται στο «σπίτι» της συλλογικής μνήμης της κοινότητας. Εξάλλου, το εν λόγω μουσείο είναι το μοναδικό μουσείο στην χώρα μας που κατάφερε να ενσωματώσει ολόκληρο τον προσφυγικό ελληνισμό σε μια έκθεση.

5.5 Συμπεράσματα

Μέσα από μια προσεκτικά σχεδιασμένη ροή η έκθεση καταφέρνει να ισορροπήσει ανάμεσα στην ανάδειξη του λαμπρού μικρασιατικού παρελθόντος και στην πραγματικότητα του ξεριζωμού και της αποκατάστασης, αποφεύγοντας τόσο την παγίδα του στείρου διδακτισμού όσο και αυτή του καθηλωτικού πένθους. Εν κατακλείδι, το μουσείο εκπληρώνει στο ακέραιο τον σύγχρονο κοινωνικό και εκπαιδευτικό του ρόλο. Δεν στέκεται απλώς ως ένας χώρος φύλαξης κειμηλίων αλλά ως μια ζωντανή πλατφόρμα διαλόγου και εκπαίδευσης. Καταφέρνει να αποδείξει ότι ο μικρασιατικός ελληνισμός, παρά το γεγονός ότι έχασε σχεδόν τα πάντα, μετέφερε μαζί του μια ανεκτίμητη πνευματική, θρησκευτική και πολιτισμική αποσκευή η οποία όχι μόνο του επέτρεψε να επιβιώσει, αλλά αναδιαμόρφωσε ριζικά τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Η μνήμη, έτσι όπως αποτυπώνεται στην έκθεση, παύει να είναι ένα τραύμα του παρελθόντος και μετατρέπεται σε ένα διαρκές μάθημα ανθεκτικότητας, ενσυναίσθησης και δημιουργικής αναγέννησης για το παρόν και το μέλλον.

Γενικά Συμπεράσματα

Η ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας επιτρέπει τη συνολική αποτίμηση των ερευνητικών δεδομένων που προέκυψαν από τη μελέτη του αθλητικού φαινομένου στην Ελλάδα, μέσα από το πρίσμα της νεωτερικότητας, της προσφυγικής ταυτότητας και της σύγχρονης δημόσιας ιστορίας. Κεντρικός άξονας της έρευνας υπήρξε η ίδρυση της Αθλητικής Ένωσης Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ) το 1924 καθώς και η μετέπειτα μουσειακή διαχείριση της προσφυγικής μνήμης στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον της Νέας Φιλαδέλφειας. Μέσα από τη ιστοριογραφική ανασκόπηση των πηγών και την κριτική μουσειολογική ανάλυση των νέων εκθεσιακών χώρων του συλλόγου, κατέστη σαφές ότι ο αθλητισμός στην Ελλάδα δεν αναδύθηκε ως μια ουδέτερη δραστηριότητα αναψυχής ή μια αυθόρμητη σωματική έκφραση αλλά ως ένας μηχανισμός αστικού εκσυγχρονισμού, κοινωνικού ελέγχου και ιδεολογικής πειθάρχησης. Το ποδόσφαιρο, δραπέτευσε από τα στενά όρια των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων και ρίζωσε στις λαϊκές και προσφυγικές γειτονιές. Το γήπεδο μετατράπηκε έτσι σε έναν δυναμικό χώρο αστικής κοινωνικοποίησης και σε ένα συμβολικό πεδίο όπου αναπαραγόγονταν και μεταφέρονταν οι ευρύτερες πολιτικές, ταξικές και εθνοτικές συγκρούσεις της εποχής με κυριότερη τη διαφορά ανάμεσα στο γηγενές στοιχείο και το κύμα των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Σε αυτό το ιδιαίτερα φορτισμένο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, η ίδρυση της ΑΕΚ το 1924 δεν αποτέλεσε μια απλή, αυθόρμητη ανάγκη κοινωνικής εκτόνωσης αλλά μια συνειδητή, βαθύτατα πολιτική και θεσμική πράξη της εύπορης πολιτικά ενεργής κωνσταντινουπολίτικης ελίτ. Υπό την καθοδήγηση εξεχουσών προσωπικοτήτων όπως ο Κωνσταντίνος Σπανούδης, ο σύλλογος λειτούργησε ως το όχημα για την κοινωνική και οικονομική ανασυγκρότηση της κοινότητάς τους απέναντι στο ελλαδικό κατεστημένο που τους αντιμετώπιζε συχνά με καχυποψία.

Ο προσφυγικός κόσμος κατάφερε να μεταβολίσει το συλλογικό τραύμα του ξεριζωμού σε συμβολικό κεφάλαιο πολιτισμικής υπεροχής προβάλλοντας μια ταυτότητα που δεν οριζόταν από την τρέχουσα ένδεια της προσφυγιάς, αλλά από το ένδοξο κοσμοπολίτικο παρελθόν της Πόλης. Η ταυτότητα αυτή συνδέθηκε οργανικά με τον γεωγραφικό χώρο της Νέας Φιλαδέλφειας όπου η χειρωνακτική και εθελοντική εργασία των πρώτων προσφύγων για τη διαμόρφωση του γηπέδου δημιούργησε μια σχεδόν ιερή σχέση ανάμεσα στην κοινότητα, τον

σύλλογο και την περιοχή. Στη σύγχρονη εποχή, η σχέση αυτή περνά σε μια νέα μουσειακή φάση. Η ανέγερση του σύγχρονου γηπέδου «Αγία Σοφία» συνοδεύτηκε από μια συνειδητή προσπάθεια μετάβασης στην μνήμη, με την χρήση των ιδιωτικών αναμνήσεων και τη θεσμοθέτησή τους μέσα από το Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ και το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού.

Σε προσωπικό επίπεδο η διαδικασία σχεδιασμού, έρευνας και συγγραφής της παρούσας πτυχιακής εργασίας αποτέλεσε μια εξαιρετικά γόνιμη εμπειρία για εμένα. Η εμβάθυνση στις πηγές και η θεωρητική επεξεργασία των στοιχείων μου προσέφεραν μια ριζικά νέα οπτική γύρω από τις επιστήμες της Ιστορίας, της Κοινωνιολογίας του Αθλητισμού και της Μουσειολογίας. Αποκόμισα τη βαθιά γνώση ότι ο αθλητισμός δεν αποτελεί μια περιθωριακή, επιφανειακή ή απλώς εμπορική εκδήλωση της καθημερινότητας, αλλά ένα προνομιακό πεδίο για την άσκηση Δημόσιας Ιστορίας ικανό να φωτίσει τις βαθύτερες κοινωνικές δομές μιας ολόκληρης περιόδου. Κατανόησα πώς ένα αθλητικό σωματείο μπορεί να λειτουργήσει ως ένας ζωντανός κοινωνικός οργανισμός, ο οποίος παράγει πολιτισμό, διασώζει τη συλλογική ταυτότητα και λειτουργεί ως θεμέλιο απέναντι στην πολιτισμική αφομοίωση και τη λήθη. Παράλληλα, η έρευνα αυτή συνέβαλε καθοριστικά στην ανάπτυξη της κριτικής μου σκέψης απέναντι στους θεσμικούς μηχανισμούς διαχείρισης του παρελθόντος. Συνειδητοποίησα ότι η μνήμη δεν είναι ένα στατικό αρχείο ή ένα αμετάβλητο απολίθωμα μα μια διαρκώς εξελισσόμενη και συχνά στρατηγική διαδικασία.

Κλείνοντας, η παρούσα εργασία δεν εξαντλεί το θέμα αλλά ανοίγει νέους δρόμους για μελλοντική έρευνα. Κρίνεται σκόπιμο στο μέλλον να πραγματοποιηθούν περαιτέρω έρευνες κοινού προκειμένου να αποτιμηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι οι φίλαθλοι προσλαμβάνουν τη μουσειακή αφήγηση και πώς αυτή επηρεάζει τη δική τους υποκειμενική προσφυγική ή αθλητική ταυτότητα. Επιπλέον, η συγκριτική μελέτη των μουσείων της ΑΕΚ με αντίστοιχα μουσεία άλλων ιστορικών συλλόγων με προσφυγικές ρίζες στην Ελλάδα ή το εξωτερικό θα μπορούσε να προσφέρει μια ακόμη πιο σφαιρική εικόνα για τη σχέση αθλητισμού, συλλογικής μνήμης και νεωτερικότητας.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Arthur, P. L., Hearn, L., & Smith, I. (2026). Reviewing crowdsourcing and community engagement in museums. *Publications*, 14(1), Article 6.
<https://doi.org/10.3390/publications14010006>
- Brohm, J.-M. (2004). Πολιτική κοινωνιολογία του αθλητισμού. *Σύγχρονα Θέματα*, (85), 42–47.
- Columbia Center for Archaeology. *Facing the mannequin*. Columbia University.
<https://archaeology.columbia.edu/facing-the-mannequin/>
- Exertzoglou, H. (2016). Children of memory: Narratives of the Asia Minor Catastrophe and the making of refugee identity in interwar Greece. *Journal of Modern Greek Studies*, 34(2), 343–366.
- Klapisis, A. (2014). Violent uprooting and forced migration: A demographic analysis of the Greek populations of Asia Minor, Pontus and Eastern Thrace. *Middle Eastern Studies*, 50(4), 622–639.
- Martin, C. L. L., Miller, L. L., Elsis, R., Bowers, A., & Hall, S. (2011). An Analysis of Collegiate Athletic Marketing Strategies and Evaluation Processes. *Journal of Intercollegiate Sport*, 43-48.
- Mason, R., & Sayner, J. (2018). Bringing museal silence into focus: eight ways of thinking about silence in museums. *International Journal of Heritage Studies*, 24(1), 5–20.
- Reilly, J. (2014). *Sport, museums and cultural policy* (Vol. 1) [Doctoral dissertation, University of Central Lancashire]. UCLan Repository.
- Simon, N. (2010). *The participatory museum*. Museum 2.0.
- Suroto, P. Z., Dewantara, M. H., & Wiradarmo, A. A. (2020). The application of technology in museums. *Journal of International Conference on Tourism, Gastronomy and Tourist Industry*, 1(1), 171–181.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αγαπαλίδης, Σ. Δ. (2013). *Χρηματοοικονομική ανάλυση και εξυγίανση ποδοσφαιρικής ανωνύμου εταιρίας* [Μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πειραιώς]. Ψηφιακό Αποθετήριο Πανεπιστημίου Πειραιώς.
- Βαφειάδου, Ε.-Ξ. (2016). Τα μουσεία στη ψηφιακή εποχή: Ο ρόλος της ψηφιακής τεχνολογίας στη μουσειακή μάθηση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(1), 249–258.
- Γάσιος, Γ. (2015). Η ανάδυση του ποδοσφαίρου στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις* (σσ. 324–359). Αλεξάνδρεια.
- Γιαννακόπουλος, Α. (2016). *Ο αθλητισμός και η φυσική αγωγή στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1967-1974* [Διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης]. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. <http://hdl.handle.net/10442/hedi/38130>
- Γκαζή, Α., & Νικηφορίδου, Α. (2004). *Κείμενα για μουσεία και εκθέσεις: Προβληματισμός, μεθοδολογία, μελέτη περίπτωσης*. ResearchGate. <https://www.researchgate.net>
- Γρυλλής, Π. Γ. (2009). *Μελέτη της εξέλιξης του προσφυγικού οικισμού της Νέας Φιλαδέλφειας με χρήση μεθόδων Γεωπληροφορικής* [Μεταπτυχιακή εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο]. Ψηφιακό Αποθετήριο ΕΜΠ.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2018). Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Στο Κ. Κατσάπης (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι: Κείμενα για την Ιστορία της Νεανικής Αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο* (σελ. 39-72). Αθήνα: Οκτώ.
- Ζαϊμάκης, Γ., & Φουρναράκη, Ε. (Επιμ.). (2015). *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: Κοινωνιολογικές, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Δαλγίτση, Ν., & Τζούλα, Β. (2001). *Συμβολή των μουσείων στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος* [Πτυχιακή εργασία, ΤΕΙ Μεσολογγίου]. Ψηφιακό Αποθετήριο ΤΕΙ Μεσολογγίου.

- Εξερτζόγλου, Χ. (2015). Προσφυγική μνήμη και δημόσια κοινωνικότητα στον Μεσοπόλεμο. Στο: Ε. Αβδελά, Χ. Εξερτζόγλου, Χρ. Λυριντζής (επιμ.) *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα*, 217-236
- Ήραντος, Κ. (1990). *Αθλητισμός και κοινωνία: Η πολιτική κοινωνιολογία του αθλητισμού της κλασικής και σύγχρονης εποχής*. University Studio Press.
- Καμούζης, Δ. (2011). Από «σωτήρας της φυλής» σε «ευεργέτη των Τούρκων»: Η στάση των Μικρασιατών και Κωνσταντινουπολιτών προσφύγων απέναντι στον Ελευθέριο Βενιζέλο την περίοδο 1930-1932. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 17, 151–193. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.23>
- Καραδήμου-Γερόλυμπου, Α. (2002). “Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιορθώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου” στο Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940* (Τόμ. Β1, σελ. 59-105). Βιβλιόραμα.
- Κουλούρη, Χ. (2015). Η ιστορία του ελληνικού αθλητισμού: Σπορ, φυσική αγωγή και Ολυμπιακοί αγώνες. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: Κοινωνιολογικές, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (σσ. 57–122). Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Κουλούρη, Χ. (1997). *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία (1870-1922)*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Κωστής, Κ. (2013). *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας: Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*. Πατάκης.
- Κυραμαργιού, Ε., & Λαφαζάνη, Ό. (2024). Ένας αιώνας προσφυγικής μετακίνησης 1922-2022: Το ερευνητικό έργο 100memories.
- Λιάκος, Α. (2019). *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*. Πόλις.
- Μακρής, Α. (2024). Από τον Ποδονίφτη στη Νέα Φιλαδέλφεια (1927-1945): Τα πρώτα βήματα ενός προσφυγικού συνοικισμού και η Αθλητική Ένωση

- Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ). Στο Α. Μπαλτάς & Θ. Τσούμας (Επιμ.), (2024) *Όψεις της κοινωνικής ιστορίας της ΑΕΚ* (σσ. 209–240). Εκδόσεις Μπαλτά.
- Μακρίδης, Π. (1952). *Ιστορία της ΑΕΚ*. Έκδοση εφημερίδος «Αθλητική Ηχώ» σ.28-30
- Μπαλτάς, Α. (2020). *Ο ελληνικός αθλητισμός στην Κωνσταντινούπολη έως το 1922*. Μπαλτάς.
- Μπαλτάς, Α., & Τσούμας, Θ. (Επιμ.). (2024). *Κοινωνική ιστορία της ΑΕΚ*. Εξ Ανατολών.
- Τσατσούλη, Π. (2026). *Μουσεία και ιστορία στην Ελλάδα: ιστοριογραφία, μνήμη και εκπαίδευση στα μουσεία προσφυγικού ελληνισμού* (Doctoral dissertation, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ). Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών. Τμήμα Ανθρωπιστικών Σπουδών).
- Τσιρέβελος, Ν. (2024). *Θρησκευτικότητα και συλλογική ταυτότητα: Τα λατρευτικά αντικείμενα και τα εκκλησιαστικά κειμήλια των προσφύγων στις περιοχές της Δυτικής και της Κεντρικής Μακεδονίας μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης ως στοιχεία συλλογικού αυτοπροσδιορισμού και κοινωνικής ένταξης*. Στο Σ. Ηλιάδου-Τάχου, Α. Ανδρέου, Κ. Κασβίκης, Γ. Κασκαμανίδης, Π. Κιμουρτζής, & Γ. Κόκκινος (Επιμ.), *Ο προσφυγικός κόσμος στην Ελλάδα μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης: Ιστορία, Πολιτισμός-Μνήμη, Εκπαίδευση* (σσ. 599–612). Εκδόσεις Ασίνη.
- Τσούμας, Θ. (2024). Κωνσταντίνος Σπανούδης: Από τα αλτρωτικά δίκτυα των Φιλελευθέρων στη διοίκηση της ΑΕΚ. Στο Α. Μπαλτάς & Θ. Τσούμας (Επιμ.), (2024) *Όψεις της κοινωνικής ιστορίας της ΑΕΚ* (σσ. 93–130). Εκδόσεις Μπαλτά.
- Τσούμας, Θ. (2024). Από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα: Η Αθλητική Ένωση Κωνσταντινουπόλεως (ΑΕΚ) Αθηνών (1924). Στο Α. Μπαλτάς & Θ. Τσούμας (Επιμ.), *Όψεις της κοινωνικής ιστορίας της ΑΕΚ* (σσ. 47–93). Εκδόσεις Μπαλτά.
- Τυροβολά, Β. Κ., Καρεπίδης, Ι. Κ., & Κάρδαρης, Δ. Γ. (Έτος Έκδοσης). *Ποντιακοί χοροί: Παρελθόν και παρόν — Δομική, μορφολογική και τυπολογική προσέγγιση*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ΤΕΦΑΑ.

Χουμεριανός, Μ. (2024). Ο καταγωγικός τόπος της ΑΕΚ στο έντυπο της Original 21 «Είναι η καρδιά σου και χτυπάει». Στο Α. Μπαλτάς & Θ. Τζούμας (Επιμ.), *Όψεις της κοινωνικής ιστορίας της ΑΕΚ* (σσ. 282-306). Εκδόσεις Μπαλτά.

Χαραλαμπίδης, Μ. (2024). «ΑΕΚ σημαίνει προσφυγιά ξεριζωμένη»: Η πολιτική συμπεριφορά των κατοίκων της Νέας Φιλαδέλφειας και της Νέας Ιωνίας 1928-1964. Στο Α. Μπαλτάς & Θ. Τζούμας (Επιμ.), *Όψεις της κοινωνικής ιστορίας της ΑΕΚ*. (σσ.240-259). Εκδόσεις Μπαλτά.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα: Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.